

Odnos percipiranog okolinskog sustava i činjena vršnjačkog nasilja putem interneta

Šreter, Antonela

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:397517>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij psihologije

Antonela Šreter

ODNOS PERCIPIRANOG OKOLINSKOG SUSTAVA I ČINJENJA
VRŠNJAČKOG NASILJA PUTEM INTERNETA

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: Ivana Duvnjak

Osijek, 2019.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za psihologiju

Diplomski studij psihologije

Antonela Šreter

ODNOS PERCIPIRANOG OKOLINSKOG SUSTAVA I ČINJENJA
VRŠNJAČKOG NASILJA PUTEM INTERNETA

Diplomski rad

Društvene znanosti, polje psihologija, grana socijalna psihologija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Daniela Šincek

Sumentor: Ivana Duvnjak

Osijek, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 23. listopada 2019.

Šreter Antonela, 0122218305

Odnos percipiranog okolinskog sustava i činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta

Ovo istraživanje je provedeno u svrhu razumijevanja činjenja nasilja putem interneta kod mladih u kontekstu percipiranog okolinskog sustava Teorije problemskog ponašanja. Cilj istraživanja bio je ispitati kako percepcija nekih varijabli okolinskog sustava doprinosi činjenju nasilja putem interneta te ispitati razlike u činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta s obzirom na spol i povezanost činjenja nasilja sa subjektivnom dobrobiti. U istraživanju provedenom putem interneta sudjelovalo je ukupno 584 adolescenta u dobi od 15 do 19 godina iz raznih krajeva Republike Hrvatske. Korišteni instrumenti su *Upitnik adolescentskog zdravlja i razvoja* (Jessor, Turbin i Costa, 2002), *Upitnik subjektivne dobrobiti* (Rees, Goswami i Bradshaw, 2010) i *Upitnik o nasilju putem interneta* (UNPI; Šincek, Duvnjak i Milić, 2017; Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak, 2015). Muški adolescenti izvještavaju o više nasilnih ponašanja putem interneta. Adolescenti koji su manje zadovoljni životom i nekim njegovim aspektima češće čine nasilje putem interneta. Rezultati hijerarhijske regresijske analize su pokazali da percipirani vršnjački pritisak, spol, percipirana podrška roditelja te percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja objašnjavaju ukupno 16.6% varijance kriterija činjenja nasilja putem interneta.

Ključne riječi: činjenje nasilja putem interneta, Teorija problematičnog ponašanja, percipirani okolinski sustav

The relation between perceived environment system and committing cyber-violence

This research was conducted with the aim of understanding the perpetration of cyber-violence in youth in context of perceived environmental system as part of Problem Behavior Theory. The aim of this study was to examine how the perception of some environmental variables contributes to the effects of committing cyber-violence and gender differences, as well as the relationship between committing cyber-violence and subjective well-being. A total of 584 adolescents between the ages of 15 and 19 from different parts of the Republic of Croatia participated in the online survey. The instruments that were used are the *Adolescent Health and Development Questionnaire* (Jessor, Turbin, and Costa, 2002), *Childrens subjective well-being* (Rees, Goswami, and Bradshaw, 2010) and *The Committing and Experiencing Cyberviolence Scale* (CECVS; Šincek, Duvnjak, and Milić, 2017; Šincek, Tomašić Humer, and Duvnjak, 2017). Male adolescents report committing more violent behavior online. Adolescents who are less satisfied with life and some of its aspects are more likely to commit cyber-violence. The results of the hierarchical regression analysis showed that perceived peer pressure, gender, perceived parental support and perceived parental approval of problematic behaviors accounted for 16.6% of the deviation in the criteria for committing cyber-violence.

Keywords: committing cyber-violence, Problem behaviour theory, perceived environmental system

Sadržaj

Uvod.....	1
Teorija problematičnog ponašanja.....	3
Nasilje putem interneta i posljedice nasilja putem interneta	7
Subjektivna dobrobit.....	9
Uloga roditelja i vršnjaka	10
Cilj, problemi i hipoteze.....	12
Cilj	12
Problemi.....	12
Hipoteze.....	13
Metoda.....	13
Sudionici.....	13
Instrumenti.....	13
Postupak.....	15
Rezultati	16
Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka.....	16
Deskriptivna analiza i koeficijenti unutarnje konzistencije.....	17
Razlike u činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta s obzirom na spol.....	18
Povezanost činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta sa subjektivnom dobrobiti.....	18
Doprinos percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja, prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, percepcije podrške roditelja, vršnjačkog pritiska, podrške prijatelja te međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka u objašnjenju činjenja nasilnih ponašanja putem interneta	19
Rasprava	22
Doprinos, ograničenja i implikacije rada te smjernice za buduća istraživanja.....	27
Zaključak.....	29
Literatura	29

Uvod

Znanstvenici iz raznih područja od sociologije, pedagogije pa do psihologije, još uvijek se nisu složili oko definicije pojma rizičnog ponašanja. Razlozi tome su mnogobrojni, počevši od toga što uopće znači rizično za koju struku, koji su to pojmovi koji se mogu s time poistovjetiti i slično. Prema jednoj od definicija rizična ponašanja su različiti oblici problema u ponašanju kod djece i mladih koja se razlikuju s obzirom na učestalost pojavljivanja, pa sve do onih najozbiljnijih oblika rizičnih ponašanja (Bašić i Ferić, 2004). Adolescencija je razdoblje eksperimentiranja s različitim aktivnostima, kao što su uporaba duhana, upotreba alkohola i upuštanje u rizična seksualna ponašanja (Conger, Rueter, i Conger, 1994). Iako se takvo eksperimentiranje može smatrati normalnim dijelom adolescencije (Muuss i Porton, 1998), studije pokazuju da mladi koji su uključeni u rizična ponašanja imaju veći rizik od dugoročnih zdravstvenih problema, kao i problema u akademskom području, kasnije na poslu, ali i u cjelokupnom obiteljskom životu (Crosnoe i Johnson, 2011). Još neka od rizičnih ponašanja mogu biti napuštanje škole i problemi u školi, delinkvencija te nasilje i vršnjačko nasilje (Bouillet i Uzelac, 2007).

U literaturi se mogu naći mnogobrojne definicije rizičnog ponašanja, ali i mnogi drugi izrazi koji se često koriste kao istoznačnice. Tako primjerice postoje izrazi poremećaj u ponašanju, delikventno ponašanje, antisocijalno ponašanje, socijalna neprilagođenost i drugi. Svaki izraz ima svoju definiciju ili više njih te ovisi o znanstvenom području. Tako u psihologiji poremećaji u ponašanju primjerice obuhvaćaju poremećaj ophođenja koji je obilježen je stalnim obrascima ponašanja kod kojih su povrijeđena prava drugih ili su prekršene socijalne norme koje odgovaraju određenoj razvojnoj dobi (Wenar, 2003). U području socijalne pedagogije javlja se termin poremećaji u socijalnom ponašanju (Uzelac, 1995) koji se definira kao sve one pojave u ponašanju u kojima mlada osoba iskazuje negativan stav prema obitelji i vršnjacima, prema radu i učenju i pozitivnim društvenim normama. Nedostaci tog termina se nastoje prevladati sve češćom uporabom termina rizična ponašanja ili djeca i mladi u riziku (Bouillet i Uzelac, 2007). Taj se termin profilirao u novije vrijeme, s težnjom da postane osnovni termin kojim se opisuju djeca i mladi suočeni s mnogobrojnim problemima koji osim njihovom pozitivnom razvoju prijete i uspješnoj prilagodbi društvu u kojemu žive.

Osim što predstavljaju razvojne rizike za djecu i mlade, rizična ponašanja također imaju utjecaja i na druge osobe iz njihove sredine. Iz perspektive različitih razvojnih teorija, adolescenti su podložni različitim utjecajima od strane roditelja, vršnjaka, prijatelja, medija te drugih socijalnih sredina, pa su tako postoji i mogućnost manipulacije od strane istih (Zloković i Vrcelj,

2010). Razmatranje etiologije ponašanja na temelju jednog uzroka, na primjer nedostatak samopouzdanja ili pozitivnih modela ponašanja zamijenjeni su promatranjem problema sa više različitih gledišta (Zloković i Vrcelj, 2010). Steinberg i Avenevoli (1998) fokus stavljaju na obitelj i školu smatrajući kako je to interaktivni kontekst koji između ostalih utječe na rizična ponašanja mladih. Ensminger i Juon (1998) smatraju kako općeniti razvoj ponašanja, pa tako i rizičnih ponašanja, treba promatrati kao skupinu različitih prethodnih osobnih i socijalnih iskustava. Stoga, moguće uzroke nastanka nekih ponašanja treba promatrati iz međuočnosa različitih psiholoških, socijalnih, ekonomskih i drugih činitelja i teorija (Zloković i Vrcelj, 2010). Odgovor na problem o uzrocima i etiologiji nastanka rizičnih ponašanja može se razmatrati i u kontekstu Teorije ekoloških sustava Uria Bronfenbrennera (1979), prema kojoj je razvoj djeteta pod utjecajem raznih sustava koje okružuju dijete, kao i vezama i odnosima članova tih sustava te se razvoj istovremeno treba promatrati s obzirom na sve uključene aspekte. Ono što se javilo prije ekološko-sustavne teorije može se nazvati počecima razvoja Teorije problematičnog ponašanja, jedne od vrlo opsežnih teorija koja pokušava dati odgovor na mnoga pitanja o ponašanju adolescenata i mladih. Tako Jessor (2016) navodi kako je konceptualni okvir koji je na kraju postao Teorija problematičnog ponašanja izgrađen za ono što se naziva Studija o troetničkoj zajednici, točnije istraživački projekt koji je trajao od 1959. do 1962. godine i koji je stvoren u svrhu objašnjenja porasta korištenja alkohola među Indijancima u maloj zajednici koju su činile još dvije etničke skupine. Nakon opažanja uočeno je kako se takav društveni kontekst ne može zanemariti ni u jednom pokušaju objašnjenja društveno devijantnog ponašanja, koje se značajno razlikuje u takvoj zajednici te da sam psihološki pristup nije mogao pružiti adekvatno objašnjenje. Stoga su u teoriju problematičnog ponašanja ugrađeni sociološki koncepti, ali i antropološki i psihološki. Taj je okvir bio izvor onoga što je kasnije postalo Teorija problematičnog ponašanja. S obzirom na izoliranost vremena, ranih 1960-ih u kojemu je svaka struka djelovala zasebno, konstruiranje takvog sustavnog interdisciplinarnog okvira bilo je hrabar pothvat. Kako se teorija razvijala tijekom više od pola stoljeća primjene, objašnjenja koja je ponudila o ponašanju i razvoju adolescenata i mladih bila su znatna. Podjednako impresivna je i robusnost njegovih nalaza o varijacijama problema u ponašanju, važna otkrića s obzirom na dob, spol, socioekonomski status, povijesno vrijeme pa čak i s obzirom na velike međunacionalne razlike. Sve to potpomoglo je oblikovati suvremeno razumijevanje adolescencije i mladosti zbog čega je ova teorija vrlo često citirana i u drugim radovima.

Teorija problematičnog ponašanja

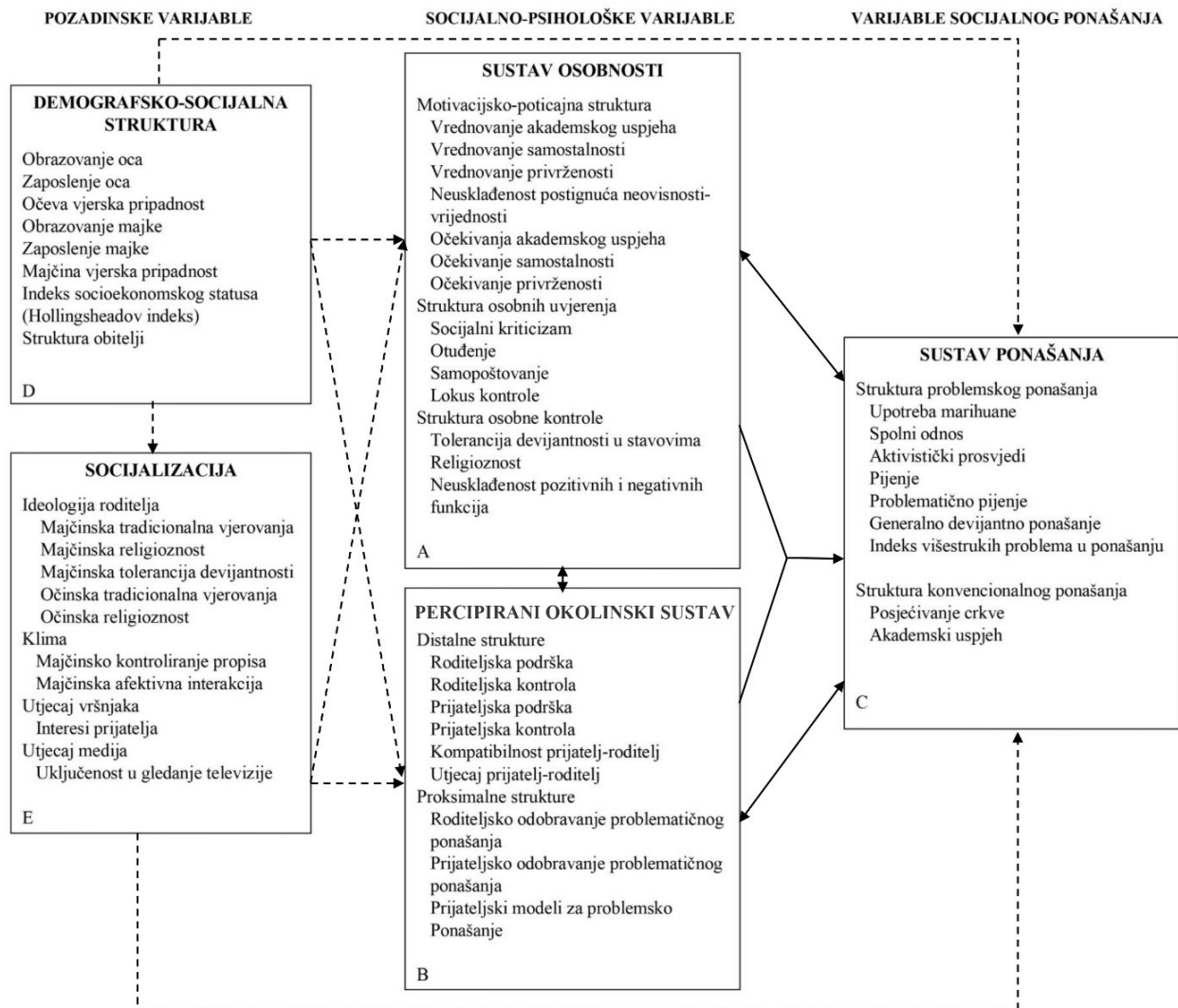
Teorija problematičnog ponašanja Richarda Jessora (1987) široko je primjenjiva i interdisciplinarna, a što je vidljivo u raznim istraživanjima koja su se bavila rizičnim ponašanjima mladih. Ipak, do sada u Hrvatskoj ova teorija nije korištena za ispitivanje rizičnih ponašanja koja se mogu pojaviti u digitalnom svijetu. Prema Jessoru (1987) problematično ponašanje se definira kao ponašanje koje odstupa od društvenih i pravnih normi, neodobreno od strane institucija i ponašanje koje često izaziva neki oblik odgovora na socijalnu kontrolu (npr. kazna, socijalno odbacivanje).

Opća perspektiva teorije problematičnog ponašanja je psihosocijalna, a ne biološka, medicinska ili genetska. Najosnovnije načelo psihosocijalnog gledišta na rizično ponašanje je da je ono, kao i sva druga naučena ponašanja, funkcionalno, svrhovito i instrumentalno za postizanje ciljeva. Ciljevi vezani uz određeno ponašanje, značenje koje ono ima za osobu, različiti načini na koje se ponašanje manifestira, pa čak i iskustveni i opaženi učinci, oblikovani su normama i očekivanjima kulture i određenim iskustvima koje mlada osoba ima u kontekstu svakodnevnog života. Objašnjenje problematičnih ponašanja ne odnosi se samo na genetska i biološka objašnjenja, a temelj predstavljaju psihološke, socijalne i ponašajne karakteristike osobe, karakteristike društva i situacije u kojoj se osoba nalazi (Jessor, 1987).

Teorija problematičnog ponašanja stavlja fokus na tri sustava psihološkog utjecaja, a to su sustav osobnosti, percipirani okolinski sustav i sustav ponašanja (kasnije: *eksplanatorni sustavi*) koji obuhvaćaju socijalno-psihološke i varijable socijalnog ponašanja. Osim tih varijabli teorija obuhvaća i pozadinske varijable, primjerice obrazovanje oca i majke.

Unutar svakog od eksplanatornih sustava postoji veliki broj varijabli koje se odnose ili na *poticaj* za neko problematično ponašanje ili *kontrolu* istog. Autor navodi kako zajedno te varijable poticaja i kontrole čine rezultatno dinamičko stanje zvano *osjetljivost* koje određuje vjerojatnost pojave problematičnog ponašanja. Kada se u obzir uzme sklonost iz sva tri sustava zajedno, takva kombinacija dovodi do suverenog objašnjenja pojma Teorije problematičnog ponašanja – psihološka sklonost – koja se koristi za predviđanje i pojašnjavanje varijance problema u ponašanju. Pri određivanju vjerojatnosti nastanka problematičnog ponašanja, pojam sklonosti sinonim je za pojam rizika. Sve teoretske varijable u trima eksplanatornim sustavima mogu se stoga smatrati psihosocijalnim faktorima rizika za problematično ponašanje. Stoga se psihosocijalna osjetljivost i psihosocijalni rizik mogu smatrati bitno usporedivim pojmovima. Konceptualna struktura teorije problematičnog ponašanja prikazana je shemom na Slici 1. Shema obuhvaća prilično veliki broj varijabli i odražava pokušaj postizanja relativno sveobuhvatne reprezentacije u svakom od psihosocijalnih sustava. Također neke od varijabli (npr. Prijateljski

modeli za problematično ponašanje) izravno impliciraju problematično ponašanje te se nazivaju proksimalnima, dok su druge povezane s problematičnim ponašanjem samo neizravno (npr. Kompatibilnost prijatelj - roditelj) i nazivaju se distalnim varijablama. Ovom shemom autor također želi istaknuti kako je svako ponašanje rezultat interakcije osoba-okruženje, da logika objašnjenja nekog ponašanja zahtijeva oba sustava istovremeno i da se odgovornost za uzrokovanje ponašanja ne može dodijeliti niti jednom od njih zasebno (Jessor, 1987).

Slika 1. Prikaz originalnog modela Teorije problematičnog (Jessor, 1987)

Varijable koje čine sustav osobnosti (okvir A) predstavljaju socio-kognitivnu razinu i odražavaju društvena značenja i razvojna iskustva. To su vrijednosti, očekivanja, uvjerenja, stavovi i orijentacije prema sebi i drugima. Organizirani su u tri strukture, ovisno o tome potiču li problematično ponašanje ili ga kontroliraju i ako imaju svrhu kontrole, jesu li relativno proksimalno ili distalno udaljene od problematičnog ponašanja. *Motivacijsko-poticajna struktura*

odnosi se na usmjeravanje djelovanja na ponašanje u kojoj je ista struktura određena i ciljevima prema kojima osoba teži i popratnim očekivanjima postizanja tih ciljeva. Osim te strukture u sustavu osobnosti postoji još i *struktura osobnih uvjerenja* te *struktura osobne kontrole*.

Varijable percipiranog okolinskog sustava (okvir B) se odnose na potporu, utjecaj, kontrolu, modele i očekivanja te druga obilježja okoline koje osoba može spoznati ili percipirati, odnosno društveno organizirane dimenzije koje mogu biti od značenja za osobu. Varijable distalne strukture služe uglavnom za opisivanje je li društveni kontekst u kojem se nalazi adolescent više orijentiran na roditelja i obitelj ili je više orijentiran na prijatelje i vršnjake. Između ostalog tu se nalazi podrška od strane roditelja i prijatelja koja u životu adolescenta može imati značajnu ulogu. Ljubotina i Galić (2002) su proveli istraživanje na uzorku zagrebačkih srednjoškolaca koje je pokazalo da su bolji odnosi i slaganje s roditeljima te međusobni odnosi roditelja odnosno bračnih partnera kao i njihovo vrijeme posvećeno djeci povezani s konzumacijom marihuane. Isto tako, konzumacija sredstava od strane roditelja povezana je s većom vjerojatnošću konzumacije istih kod djece odnosno adolescenata. Ipak, najveći broj korisnika sredstava ovisnosti dolazi iz obitelji koje nisu percipirane problematičnima, a takvih je u populaciji i najveći broj. Dakle, osim na problematične obitelji na koje je najčešće stavljen naglasak, upravo ovakve obitelji zahtjevaju određenu pažnju, jer iako nisu izvor problema ne pružaju niti mehanizme zaštite i podrške suočavanja s problemom konzumacije droge pa tako i drugih rizičnih ponašanja (Ljubotina i Galić, 2002). Livazović (2017) navodi kako adolescenti koji percipiraju svoje roditelje kao tople i podržavajuće, koji postavljaju granice i očekivanja, ali i roditelje koji su uključeni u to gdje se oni nalaze kada nisu kod kuće, pokazuju manje vjerojatnosti da se uključe u rizična ponašanja (rizična vožnja, rizično seksualno ponašanje, pušenje i konzumiranje droga i alkohola). Osim toga rezultati pokazuju i pozitivnu umjerenu povezanost između kvalitete obiteljskih odnosa i odnosa s vršnjacima. Suprotno tome, rezultati istraživanja (Camacho, Gaspar de Matos, Tomé, Simões i Alves Diniz, 2014) provedenog među portugalskim srednjoškolcima pokazuju da mladi koji ne vole školu i imaju tešku komunikaciju s roditeljima imaju tendenciju konzumirati više alkohola i iskazivati nasilnija ponašanja. Podrška roditelja i prijatelja gotovo da nije stavljana u odnos s činjenjem vršnjačkog nasilja putem interneta zbog čega su u ovom radu izabrane za proučavanje. Osim podrške, kontrola od strane roditelja i prijatelja također je nešto što utječe na ponašanje adolescenata. Roditeljska kontrola se odnosi na sankcije i pravila u obitelji, dok se prijateljska kontrola, u Teoriji problematičnog ponašanja odnosi na pritisak od strane vršnjaka, ali i percipiranu kontrolu (npr. upozorenje od strane prijatelja da je nešto loše). Dishion, Patterson, Stoolmiller i Skinner (1991) sugeriraju kako niska razina nadzora i discipline roditelja djece u dobi od 10 godina predviđa uključivanje u antisocijalna ponašanja u dobi od 12 godina, što upućuje da

disciplina, učinkovit nadzor i pozitivno potkrepljenje mogu prevenirati rano uključivanje djeteta u antisocijalna ponašanja. Podupiruće roditeljstvo i roditeljski nadzor ključni su za razvoj adolescenata i mogu štititi od pušenja i pijenja (Livazović, 2017). Kompatibilnost roditelja i prijatelja u pogledu na neke važne aspekte života te međuodnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka su varijable koje nisu toliko istraživane, no nalazi koji postoje su jasni. Jessor i suradnici (1998) po pitanju toga tko ima veći utjecaj na adolescenta pri donošenju odluka zaključuju kako veća orijentacija prema prijateljima predstavlja rizik jer može podrazumijevati udaljavanje od utjecaja roditeljske kontrole protiv nenormativnih ponašanja i modela roditelja za konvencionalne vrijednosti i aktivnosti. Veća usmjerenost na prijatelje podrazumijeva veću izloženost vršnjačkim normama koje se razlikuju od roditeljskih normi. Ipak, međuodnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka istraživači su do sada stavljali u odnos s raznim rizičnim ponašanjima, ali ne i onima putem interneta.

U suprotnosti s distalnim strukturama, proksimalne strukture uključuju varijable izloženosti adolescenta roditeljskim ili vršnjačkim modelima koji neko ponašanje čine te se odnose na nižu razinu kontrole nad problematičnim ponašanjem. U proksimalnoj strukturi varijable karakteriziraju društveni kontekst u smislu prevalencije modela i podrške ili odobravanja problematičnog ponašanja. Tako postoje varijable roditeljskog odobravanja rizičnog ponašanja i odobravanja rizičnog ponašanja od strane prijatelja. Sasson i Mesch (2014) sugeriraju kako percepcija adolescenata da njihovi vršnjaci odobravaju neko ponašanje smanjuje učinak restriktivnog roditeljskog nadzora, što dovodi do povećanih rizičnih akcija na internetu. Rezultati naglašavaju važnost mreža vršnjaka u uključivanju mladih u rizična ponašanja na internetu. Također, moguće je da adolescenti koji su uključeni u rizično ponašanje na internetu imaju tendenciju opravdavati svoje ponašanje precjenjujući norme svojih vršnjaka. Pokazano je i kako nisko roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja i visoko odobravanje ponašanja od strane vršnjaka dovodi do upuštanja pojedinca u problematično ponašanje (Thomas, 2011). Osim odobravanja određenih ponašanja, utjecajni su i modeli prijatelja za rizična ponašanja, pa tako Jessor i suradnici (1998) ističu kako izloženost prijateljima koji modeliraju problematična ponašanja predstavlja rizik jer modeli pružaju mogućnosti za učenje kako se uključiti u ponašanje, mogu pružiti podršku za uključivanje u ponašanje i ukazati na to da su takva ponašanja karakteristična za društvenu skupinu u koju je uključen i sam adolescent.

Varijable u sustavu ponašanja (okvir C) otkrivaju u kojoj mjeri je zanimanje za problematično ponašanje bilo diferencirano i relativno sveobuhvatno. Prema autoru teorije moguće je da se različita ponašanja fenotipski razlikuju (npr. upotreba marihuane, opijanje, seksualni odnos, pušenje cigareta, itd.), no svi mogu služiti istoj genotipskoj funkciji za

adolescente (npr. odbacivanje konvencionalnih normi, potvrđivanje neovisnosti od roditelja, stjecanje statusa u vršnjačkoj skupini) te je to ono što je temelj za pojam problematičnog ponašanja. Iako različita problematična ponašanja obično predstavljaju neki oblik odgovora na društvenu kontrolu, važno je prepoznati njihovo simboličko značenje i raznolikost psihosocijalnih funkcija koje oni mogu ispunjavati za adolescente. Problematično ponašanje može biti instrumentalni napor za postizanje ciljeva koji su blokirani ili koji se inače čine nedostižnima. Primjerice, rani seksualni odnos i trudnoća mogu biti način postizanja neovisnosti od roditeljskog autoriteta i preuzimanja kontrole nad vlastitim životom. Problematično ponašanje može poslužiti i kao mehanizam suočavanja s tjeskobom, frustracijom, neadekvatnošću i neuspjehom ili očekivanjem neuspjeha, primjerice alkoholizam. Problematično ponašanje može imati funkciju izražavanja solidarnosti s vršnjacima ili pokazivanje identifikacije s kulturom mladih, npr. pušenjem cigareta ili dijeljenjem "jointa", a može poslužiti i za potvrđivanje osobnog identiteta, npr. pijenje i vožnja nakon konzumiranja alkohola kao načina pokazivanja važnosti i neustrašivosti (Jessor, 1987).

Unatoč mnogim istraživanjima i provjerama ove teorije, najčešće istraživana rizična ponašanja su upravo ona ponašanja koja je lakše uočavati i koja imaju neke izravnije posljedice na ponašanje, poput prekomjernog pijenja i pušenja, a već duže postoje u povijesti ljudskog ponašanja. Ono što se rijetko nalazi je odnos varijabli ovog modela s rizičnim ponašanjima putem interneta, u ovom slučaju činjenja nasilja putem interneta.

Nasilje putem interneta i posljedice nasilja putem interneta

Adolescencija je obilježena uspostavljanjem osjećaja identiteta, temeljnih vrijednosti, osjećaja, odnosa prema vanjskom svijetu i pojačanim odnosima s vršnjacima. Osim toga, u većoj mjeri su zastupljena ponašanja koja uključuju preuzimanje rizika, impulzivnost i samoistraživanje (Koreniš i Billick, 2014). U generaciji golemih tehnoloških dostignuća, u kojoj adolescenti koriste svoje mobilne telefone i računala u prosjeku 50 sati tjedno, raste zabrinutost društva oko društvenih posljedica koje nasilje putem interneta može ostaviti na ovoj demografskoj skupini (Koreniš i Billick, 2014). Nasilje putem interneta može se definirati kao vršnjačka agresija od strane grupe ili pojedinca koja je namjerna i opetovana protiv žrtve koja se ne može lako braniti (Smith i sur., 2008). Smith, Del Barrio i Tokunga (2013) navode kako nasilje putem interneta utjelovljuje tri osnovna kriterija. Prvi kriterij je namjera nanošenja štete drugoj osobi, drugi kriterij je postojanje određenog cilja na koji se usmjerava nasilna poruka te treći kriterij postojanje neravnoteže moći između nasilnika i žrtve. Neravnoteža moći procjenjuje se u smislu razlika u

tehnološkom iskustvu nasilnika i žrtve, relativne anonimnosti, socijalnog statusa, broja prijatelja ili marginaliziranog položaja u grupi. Još jedan način operacionalizacije činjenja nasilja putem interneta je da nasilje putem interneta uključuje i neka od sljedećih ponašanja: slanje neželjenih, pogrđnih ili prijetećih komentara, širenje glasina, slanje slika ili videozapisa koji su uvredljivi ili sramotni tekstualnom porukom, e-poštom ili objavljivanje na web stranicama uključujući i društvene mreže (Ybarra i Mitchell, 2004).

Osim ispitivanja raznih ponašanja koja opisuju nasilje na internetu velika važnost se pridavala proučavanju osobnih karakteristika, karakteristika okoline i obilježja samih adolescenata koji su bili u većem riziku za počinjenje ili doživljavanje nasilnih ponašanja putem interneta. Između ostalog, spol se pokazao važnim čimbenikom kako u razumijevanju iskustava tradicionalnog nasilja, tako i nasilja putem interneta. Prethodna istraživanja izvješćuju o nedosljednim rezultatima u pogledu spolnih razlika. Nekoliko autora tvrdi da su djevojke sklonije činjenju nasilja putem interneta zbog činjenice da je riječ o relacijskoj ili verbalnoj agresiji (Keith i Martin, 2005). Međutim, druga istraživanja nisu uspjela pronaći razlike u spolovima (Patchin i Hinduja, 2006). Ipak, u istraživanju koje je provela Li (2006) pokazano je kako ne postoji razlika u spolu kada su u pitanju žrtve bilo kojeg oblika nasilja, međutim, više mladića izjavljuje o činjenju nasilnih ponašanja putem interneta i tradicionalnog nasilja što danas predstavlja dominantno stajalište. Osim spola, nedosljedni rezultati pokazani su i za dob. Od nekih osobnih karakteristika proučavana je primjerice razina empatije (Steffgen, König, Pfetsch i Melzer, 2011), socijalne kompetencije (Romera, Cano, García i Ortega, 2016) ili samokontrole (Higgins, Fell i Wilson, 2006), što se tiče karakteristika okoline često se proučavaju obiteljski odnosi, dinamika i obiteljsko nasilje (Willard, 2007).

Istraživanja su pokazala da je uključenost u nasilno ponašanje putem interneta povezano s negativnim ishodima za one koji čine nasilje, kao i za one koji su žrtve vršnjačkog nasilja putem interneta (Raskauskas i Stoltz, 2007). Žrtve nasilničkog ponašanja doživljavaju veće razine psihološkog stresa te imaju slabu psihosocijalnu prilagodbu, javljaju se i neki specifični pokazatelji zlostavljanja kao što su pojačana tjeskoba, depresivni simptomi i osjećaj manje vrijednosti. Kod nasilnika se mogu javljati akademski problemi, eksternalizirani problemi u ponašanju, loša psihosocijalna prilagodba i delinkvencija u kasnoj adolescenciji i ranoj odrasloj dobi. Nasilje putem interneta i za žrtvu, ali i za nasilnika ima velike i potencijalno štetne posljedice (Raskauskas i Stoltz, 2007). Adolescenti koji su izloženi riziku od viktimizacije također su izloženi riziku narušavanja mentalnog zdravlja. Uz depresiju koja je i najčešća, javljaju se i poremećaji raspoloženja, reakcije prilagodbe i anksiozni poremećaji te samoozljeđivanje i samoubojstvo što

su samo neke od mogućih posljedica za žrtvu vršnjačkog nasilja putem interneta (Korenis i Billick, 2014).

Upravo zbog ovih posljedica, sve više pažnje se pridaje i nasilju putem interneta, jer ono, iako manje vidljivo od tradicionalnog vršnjačkog nasilja, uzrokuje značajne psihološke simptome i posljedice velikog razmjera za život mlade osobe. Također, zlostavljanje koje se događa putem interneta može imati veće dugoročne negativne posljedice na mentalno zdravlje od onih koje ostavlja tradicionalno vršnjačko nasilje (Reid, Monsen i Rivers, 2004). Objašnjenja dodatnih negativnih psiholoških posljedica nasilja putem interneta u usporedbi s tradicionalnim nasiljem kreću se od toga što počinitelj prije svega može biti anonimn do širokog opsega strategija kojima se može služiti kako bi to nasilje učinio te 24-satna prisutnost potencijalnog ponižavanja i zlostavljanja (Willard, 2007). Ono na što se nikako ne smije zaboraviti pokazuju i nalazi istraživanja da mladi koji su bili žrtve tradicionalnog nasilničkog ponašanja pokazuju veću tendenciju da postanu nasilnici putem interneta zbog eksternalizacije svoje napetosti na internetu (Jang, Song i Kim, 2014). Stoga je vrlo važno prepoznati i pomoći nasilniku, ali i žrtvi, koja isto tako može postati nasilnik, točnije nasilnik/žrtva. Upravo ta skupina nasilnika/žrtvi koja proživljava dvije uloge istovremeno iskazuje najviše negativnih posljedica, uz skupinu žrtvi (Šincek, Duvnjak i Milić, 2017).

Subjektivna dobrobit

Nasilje koje se odvija putem interneta negativno utječe i na subjektivnu dobrobit, kako za nasilnike tako i za žrtve nasilja putem interneta (Navarro, Ruiz-Oliva, Larrañaga i Yubero, 2013). Prema Dieneru (2000) subjektivna dobrobit je višedimenzionalni konstrukt koji se sastoji od afektivne i kognitivne komponente. Kognitivni aspekt odnosi se na stupanj zadovoljstva pojedinca u pogledu njegovih životnih uvjeta i kvalitete života, dok se afektivni aspekt odnosi na iskustva koja uravnotežuju pozitivne i negativne emocije (Bradshaw, Keung, Rees i Goswami, 2011). Pozitivne i negativne emocije treba smatrati kontinuumom u kojem emocije mogu imati različite vrijednosti. Ove komponente subjektivne dobrobiti su umjereno međusobno povezane, a brojni instrumenti za mjerenje subjektivne dobrobiti uključuju obje komponente (Chamberlain, 1988). Afektivna i kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti nisu potpuno neovisne, no dobro ih je ispitivati i zasebno jer mogu pružiti komplementarne informacije. Nedavno su Diener i suradnici (2016) definirali subjektivnu dobrobit kao skup globalnih procjena koje ljudi daju o vlastitom životu i emocionalnim iskustvima. Stoga subjektivna dobrobit uključuje široke procjene, kao što su zadovoljstvo životom, zdravlje i zasebni osjećaji koje ljudi doživljavaju u vezi s određenim događajima tijekom života.

Zadovoljstvo životom odnosi se na prosudbeni postupak u kojem pojedinci ocjenjuju kvalitetu svog života na temelju vlastitog jedinstvenog skupa kriterija (Shin i Johnson, 1978). Ono je svjesna kognitivna prosudba nečijeg života u kojoj su kriteriji za prosudbu ovisni o pojedincu. Zadovoljstvo životom kod adolescenata ključan je pokazatelj subjektivne dobrobiti i optimalnog društvenog funkcioniranja (Proctor, Linley i Maltby, 2009). Pokazano je kako učenici koji su bili nasilnici i/ili žrtve maltretiranja putem mobilnih telefona i interneta navode niže zadovoljstvo svojim životom u odnosu na vršnjake (29% naspram 40%) (UNESCO, 2017). Istraživanje Gilmana i Huebnera (2006) pokazalo je kako je visoko opće zadovoljstvo životom pozitivno povezano osim sa školskim uspjehom i sa psihološkom dobrobiti te dobrim odnosima s drugim ljudima. Ipak, pronalazi se negativna povezanost s visokom razinom stresa te konzumacijom sredstava ovisnosti (alkohol, cigarete i dr.). Dakle, zaštitnim faktorima činjenja nasilja putem interneta kao i tradicionalnog nasilja smatraju se visoko opće zadovoljstvo životom i socijalna potpora koji pomažu pojedincu u nošenju s pritiscima i stresom. Jedno od istraživanja koje ide u prilog tome je istraživanje koje su proveli Moore, Huebner i Hills (2012) kojim je pokazano kako pojedinci koji imaju više iskustva s nasiljem putem interneta, bilo u ulozi nasilnika, žrtve ili nasilnika/žrtve, izvještavaju o nižem općenitom zadovoljstvu životom, nižem zadovoljstvu s obitelji, prijateljima, školom, okolinom i samim sobom.

Uloga roditelja i vršnjaka

Vrlo važna uloga u prevenciji i prepoznavanju vršnjačkog nasilja putem interneta stavlja se pred nastavnike, profesore te ponajviše roditelje i vršnjake. Istraživanja su pokazala da se mladi izravno ili neizravno odlučuju za neka ponašanja uglavnom zbog odnosa s vršnjacima, roditeljima, nastavnicima i drugim odraslima (Hinduja i Patchin, 2013). Telzer, Fuligni, Lieberman, Miernicki i Galván (2015) su utvrdili da je vršnjačka potpora ublažila odnos između vršnjačkih sukoba i rizičnog ponašanja, na način da je doživljavanje visokih razina potpore rezultiralo rjeđim upuštanjem u rizična ponašanja, dok je visoka razina sukoba popraćena manjom potporom od strane prijatelja ukazivala na češće uključivanje u rizična ponašanja. Stoga se čini kako negativni učinak vršnjačkih sukoba može biti umanjen podržavajućim odnosima s vršnjacima i to zahvaljujući emocionalnoj podršci koja potiče suočavanje. Više razine vršnjačke podrške mogu biti posebno važne za adolescente koji doživljavaju kronični stres (npr. život u siromaštvu; Cohen, 2004). Istraživanjem koje su proveli Romera i suradnici (2016) pokazano je kako oni koji čine vršnjačko nasilje izjavljuju o većoj percipiranoj socijalnoj podršci, čak i u usporedbi s onima koji nisu uključeni u činjenje nasilja putem interneta. Suprotno tom nalazu, neka istraživanja (Katzer, Fetchenhauer i Belschak, 2009) izvještavaju o tome da nasilnike odlikuje slaba podrška vršnjaka,

ali je u skladu s drugim istraživanjima koja su pokazala da su nasilnici popularniji i društveno prihvaćeniji od žrtava te jednako popularni i društveno prihvaćeni kao oni koji nisu uključeni u činjenje nasilja putem interneta (Berger i Caravita, 2016). Također, nedostatak vršnjačke podrške i viktimizacija putem interneta mogu pojačati negativne osjećaje, što zauzvrat povećava rizik od zlostavljanja. To je u skladu s prethodnim studijama, koje su pokazale da odbacivanje od strane vršnjaka može biti izvor napetosti koja pridonosi činjenju nasilja putem interneta (Hinduja i Patchin, 2009; Wright i Li, 2013).

Kao jedan od pojmova moći vršnjaka nad adolescentom javlja se vršnjački pritisak. Postoje mnoge definicije vršnjačkog pritiska, no Teorija problematičnog ponašanja naglasak stavlja na to koliko adolescent percipira i osjeća da je potican ili da se od njega određeno ponašanje očekuje. Ti osjećaji često mogu rezultirati neugodom, jer se putem vršnjačkog pritiska promoviraju stavovi i ponašanja koja mogu biti štetna (Nekić, Uzelac i Jurkin, 2016). Nalazi potkrjepljuju ideju da su adolescenti skloniji rizičnom ponašanju i rizičnom donošenju odluka nego odrasli i da utjecaj vršnjaka igra važnu ulogu u objašnjavanju rizičnog ponašanja tijekom adolescencije (Gardener i Steinberg, 2005). Također, adolescenti su vrlo brzi i točni u donošenju vlastitih prosudbi i odluka u situacijama u kojima imaju vremena za razmišljanje. Međutim, kada moraju donositi odluke u određenom trenutku ili u društvenim situacijama, na njihove odluke često utječu vanjski čimbenici, kao što su vršnjaci.

Osim vršnjačke podrške i pritiska od strane vršnjaka pokazano je kako postoji i vrlo velika uloga roditeljske podrške te potreba za razumijevanjem nasilja putem interneta kod adolescenata i to putem zadovoljenja potrebe za autonomijom i empatije prema onima koji su uključeni u zlostavljanje (Fousiani, Dimitropoulou, Michaelides i Petegem, 2016). Zucker, Donovan, Masten, Mattson i Moss (2008) sugeriraju da strogo i nedosljedno roditeljstvo tijekom rane adolescencije značajno predviđa upotrebu duhana i alkohola kod adolescenata, posebno kod onih u dobi od 16 i više godina. Druga istraživanja pokazuju da su adolescenti koje odgajaju autoritarni roditelji izloženi većem riziku za uključivanje u rizična ponašanja od onih mladih koji imaju više roditelja autoritativnog stila (Adalbjarnardottir i Hafsteinsson, 2001). Pozitivno i podržavajuće roditeljstvo, za razliku od strogih roditeljskih ponašanja, smanjuje uključivanje adolescenata u rizična ponašanja (Eisenberg i sur., 2005). Stoga se može zaključiti kako su roditeljska potpora i interes za život adolescenta u mjeri koji ipak dopušta autonomiju i privatnost zaštitni faktori koji ne mogu sa sigurnošću spriječiti rizično ponašanje, ali mogu smanjiti mogućnost da se ono dogodi.

U ranim godinama djeteta, uloga roditelja i odgajatelja je najistaknutija jer tada traže afinitet i odobrenje odraslih. Tijekom tog procesa rasta i socijalizacije, djeca promatraju i internaliziraju norme ponašanja i standarde ponašanja tih odraslih osoba. Međutim, kako se

adolescenti nastavljaju razvijati, vršnjačka skupina ima mnogo snažniji utjecaj na oblikovanje njihovih stavova i postupaka (Hinduja i Patchin, 2013). Općenito govoreći, uloga roditelja je usmjeravanje adolescenata k pozitivnom i prosocijalnom ponašanju, dok ih devijantni vršnjaci mogu pokušati voditi u suprotnom smjeru. Roditelji i nastavnici stoga mogu oslabiti učinak devijantnih vršnjaka ako učinkovito izvršavaju svoje uloge, dok neučinkovitost s njihove strane može povećati moć delinkventnih vršnjaka. Neuspjeh u praćenju, nadgledanju i discipliniranju mladih povećava vjerojatnost da će se osloniti na vršnjake i njihove možda delinkventne izbore (Hinduja i Patchin, 2013). Osim toga, treba napomenuti da utjecajna moć vršnjaka nije samo ukorijenjena u njihovoj pukoj prisutnosti kroz oponašanje njihovog ponašanja, već također dolazi iz više strukturalnih aspekata kao što su društvene norme koje pružaju ili društveni položaj koji zauzimaju.

Čini se kako bi se roditeljima trebala pružiti aktivna podrška u njihovoj ulozi da spriječe pojavu nasilničkog ponašanja od strane stručne službe škole putem radionica ili preporuka za neke izvanškolske institucije koje se mogu baviti prevencijom i savjetovanjem. S druge strane, roditelji mogu na temu nasilja na internetu razgovarati na načine koji podržavaju autonomiju, kao što su razgovori s djecom o korištenju društvenih mreža, oblikovanje pravila za ponašanje na internetu ili predlaganje drugih medija u kojima bi mogli uživati (Fousiani i sur., 2016). Vrlo je važno za roditelje da budu svjesni kako igraju značajnu ulogu u razvoju stavova i namjera adolescenata o rizičnim ponašanjima, koja pak utječu na njihovu uključenost u rizična ponašanja u kasnoj adolescenciji (Dhalewadikar, 2014).

Cilj, problemi i hipoteze

Cilj

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati kako percepcija nekih varijabli okolinskog sustava doprinosi činjenju nasilja putem interneta te razlika u činjenju vršnjačkog nasilja s obzirom na spol i povezanost činjenja nasilja sa subjektivnom dobrobiti i percipiranim vršnjačkim pritiskom.

Problemi

P1: Ispitati razlike u činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta s obzirom na spol.

P2: Ispitati povezanost činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta sa subjektivnom dobrobiti (putem zadovoljstva životom).

P3: Ispitati doprinos percepcije podrške roditelja, percepcije vršnjačkog pritiska, percepcije podrške prijatelja, međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka,

percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja i percepcije prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja u objašnjenju činjenja nasilnih ponašanja putem interneta.

Hipoteze

H1: Očekuje se statistički značajna razlika u činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta s obzirom na spol, pri čemu se pretpostavlja kako će djevojke postizati niže vrijednosti na mjeri činjenja nasilnih ponašanja putem interneta u usporedbi s mladićima.

H2a: Očekuje se statistički značajna negativna povezanost činjenja nasilja putem interneta i zadovoljstva životom, odnosno veće općenito zadovoljstvo životom, kao i veće zadovoljstvo prijateljima, obitelji i školom bit će povezano s nižim vrijednostima na mjeri činjenja nasilnih ponašanja putem interneta.

H3: Očekuje se da će značajni negativni prediktori činjenja nasilja putem interneta biti percipirana podrška roditelja i podrška prijatelja te veći utjecaj prijatelja od roditelja pri donošenju odluka, dok će pozitivni prediktori činjenja nasilja putem interneta biti percepcija roditeljskog i prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja te percipirani vršnjački pritisak, pri čemu se pretpostavlja kako će percepcija podrške roditelja, roditeljsko odobravanje problematičnih ponašanja i veći utjecaj roditelja pri donošenju odluka u životu biti izraženiji prediktori činjenja nasilja putem interneta od percipirane podrške prijatelja i prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja.

Metoda

Sudionici

U istraživanju su sudjelovali adolescenti u dobi od 15 do 19 godina ($M=17.06$, $SD=1.256$). U istraživanju je sudjelovalo ukupno 584 sudionika, od toga 288 muškog (49.3%) te 296 ženskog spola (50.7%).

Instrumenti

Upitnik adolescentskog zdravlja i razvoja (Adolescent Health and Development Questionnaire, AHDQ; Jessor, Turbin i Costa, 2002) je mjerni instrument kojim se procjenjuje sustav interpersonalnih karakteristika, percipirana okolina te rizična i prosocijalna ponašanja koje opisuje Jessorova Teorija problematičnog ponašanja. Ovaj mjerni instrument u originalnoj verziji sadrži ukupno 335 čestica, uključujući one koje procjenjuju percepciju adolescenata o njihovim odnosima s roditeljima i vršnjacima, njihovoj školi i okolini, kao i pitanja vezana za pušenje, konzumiranje alkohola, uporabu psihoaktivnih tvari, rane seksualne odnose, ometajuća ponašanja,

zdravlje i demografska obilježja. Uz pristanak autora, upitnik je preveden s engleskog na hrvatski te se koristila modificirana verzija upitnika koja se sastoji od 302 čestice. U ovom istraživanju su se koristile samo subskale koja se odnose na percipirani okolinski sustav.

Subskala Percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja sastoji se od čestice: „Što tvoji roditelji misle kada čuju da se netko od tvojih vršnjaka ponaša nasilno na internetu?“.

Subskala Percepcije prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja sastoji se od čestice: „Što većina tvojih prijatelja misli o osobama tvoje dobi koje čine nasilje putem interneta?“.

Subskala Percipirane roditeljske podrške se sastoji od sedam čestica kojima se ispituje ohrabruju li roditelji adolescenta za uključivanje u prosocijalne aktivnosti, provode li vrijeme s njima te brinu li za njihove osjećaje (npr. „Jesu li tvoji roditelji zainteresirani za tvoje mišljenje i osjećaje?“).

Percipirani vršnjački pritisak za činjenje vršnjačkog nasilja putem interneta ispitan je pitanjem: „Koliko mladih tvoje dobi zahtijeva ili očekuje od svojih vršnjaka da čine nasilje putem interneta?“.

Subskala Percipirane prijateljske podrške se sastoji od dvije čestice kojima se ispituje je li prijateljima stalo i jesu li zainteresirani za osjećaje adolescenta (npr. „Kada imaš osobne probleme, pokušavaju li te tvoji prijatelji razumjeti i pokazuju li ti da im je stalo?“).

Nadalje, subskala Međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka sastoji se od 4 čestice i ispituje tko ima veći utjecaj pri donošenju odluka adolescenta (npr. „Što se tiče tvog pogleda na život - što je važno u životu i što je važno postati? Tko ima više utjecaja na tebe: tvoji prijatelji ili tvoji roditelji?“).

Sudionici na pitanja odgovaraju na Likertovoj skali od tri ili četiri stupnja. Rezultati se formiraju kao aritmetička sredina odgovora pitanja za svaku pojedinu subskalu. Veći rezultat na subskali Percepcije roditeljskog i Percepcije prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja ukazuje na veće odobravanje problematičnog ponašanja od strane roditelja. Veći rezultat na subskalama Percipirane roditeljske i prijateljske podrške ukazuje na veću procjenu učestalosti ponašanja od strane roditelja i prijatelja, odnosno veću percipiranu podršku. Veći rezultat na subskali Percipiranog vršnjačkog pritiska ukazuje na veći pritisak od strane prijatelja koji očekuju da adolescent čini nasilje putem interneta. Veći rezultat na subskali Međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja ukazuje na veći utjecaj prijatelja pri donošenju odluka.

Upitnik subjektivne dobrobiti (Childrens subjective well-being, Rees, Goswami i Bradshaw, 2010; Bulat, Sušac, Rezo, Kožljan, 2018) je upitnik subjektivne dobrobiti djece koji se sastoji od 10 čestica. Razvijen je u svrhu longitudinalnog ispitivanja i praćenja subjektivne dobrobiti djece, kao i istraživanju razlika u subjektivnoj dobrobiti među podskupinama djece i mladih. U ovom istraživanju pratila su se tri područja dobrobiti (obitelj, prijatelji, škola u cjelini) i općenito

zadovoljstvo životom s jednim općim pitanjem. Zadatak sudionika je da na skali odgovora Likertova tipa s deset stupnjeva (0 – Uopće nisam zadovoljan/na, 10 – U potpunosti sam zadovoljan/na) procijene zadovoljstvo u tri područja i opće zadovoljstvo životom. Rezultati se iskazuju za svako praćeno područje, a viši rezultat označava veće zadovoljstvo navedenim područjem života. Cronbach alpha za ljestvicu s deset čestica u istraživanju Reesa, Bradshawa, Goswamija i Keunga (2010) iznosila je .84.

Upitnik o nasilju putem interneta (UNPI; Šincek, Duvnjak i Milić, 2017; Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak, 2015) se sastoji od dvije subskale od kojih se u ovom istraživanju koristila subskala Činjenja nasilja putem interneta koja sadrži 21 česticu (npr. „*Druge sam na internetu nazivao/la nadimcima koji ih uznemiruju*“). Sudionici odgovaraju na skali Likertova tipa od 5 uporišnih točaka pri čemu 1 označava „nikad“, a 5 „uvijek“. Ukupan rezultat se formira kao aritmetička sredina odgovora na pojedinoj subskali. Koeficijent unutarnje konzistencije Cronbach alpha u ovom istraživanju je pokazao visoku pouzdanost od .91 za subskalu Činjenje nasilja putem interneta. U ranijim istraživanjima (Šincek, Tomašić Humer i Duvnjak, 2017) koeficijent pouzdanosti za tu skalu također je pokazan visokim, točnije .93.

Postupak

Nakon dobivene suglasnosti Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku za provedbu istraživanja započelo je istraživanje koje se provodilo primjenom putem interneta pomoću Google online aplikacije za prikupljanje podataka. Sudionici su dobili pisanu uputu prije početka ispunjavanja upitnika, kojom je objašnjen cilj i svrha istraživanja te im je naglašeno da je istraživanje povjerljivo i dobrovoljno. Zatim je istaknuto kako mogu odustati od sudjelovanja u bilo kojem trenutku te da će dobiveni podaci biti korišteni isključivo u istraživačke svrhe. Sudionici koji su pristali sudjelovati u istraživanju iskazali su svoju suglasnost za sudjelovanje prelaskom na sljedeći dio upitnika u online formi. Također, prije svakog dijela u upitniku napisana je uputa za ispunjavanje. Ispunjavanje cijelog upitnika je trajalo približno 45 minuta. Prikupljanje sudionika provedeno je kroz objave na internetu i metodom snježne grude. Na uvodnoj stranici upitnika ponuđena je e-mail adresa istraživača na koju se sudionici mogu javiti ukoliko ih budu zanimali rezultati istraživanja ili ako budu imali druga pitanja. Sudionici, ukoliko su to htjeli, mogli su na kraju upitnika ostaviti svoju e-mail adresu kako bi sudjelovali u nagradnoj igri za sudionike istraživanja u kojima je po slučaju odabran jedan sudionik koji je dobio poklon-bon novčane vrijednosti od 500,00 kn. Na taj način se poticala motivacija sudionika.

Rezultati

Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka

Prije početka statističke obrade podataka Kolmogorov-Smirnovljevim testom je provjerena normalnost distribucija sljedećih varijabli: roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja, prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, roditeljske podrške, vršnjačkog pritiska, podrške prijatelja i međudnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka te područja zadovoljstva životom vezanih uz obitelj, prijatelje i školu u cjelini te općeg zadovoljstva i činjenje nasilja putem interneta. Pokazalo se da distribucije svih varijabli statistički značajno odstupaju od normalne ($p < .01$), s obzirom na prirodu svake varijable ne može se niti očekivati normalna distribucija, tako je vizualnom inspekcijom histograma uočeno kako je distribucija odgovora na skali činjenja nasilja pozitivno asimetrična – što znači da manji broj sudionika čini nasilje putem interneta, varijabla međudnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja je blago pozitivno asimetrična, a za sve ostale subskale odgovori su negativno asimetrično distribuirani što znači kako je većina odgovora sudionika u gornjem rasponu mogućih odgovora. Ipak, uvidom u indekse asimetričnosti i spljoštenosti, uočeno je kako se apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti nalaze u intervalu od 0.23 do 2.69, a indeksa spljoštenosti u intervalu od 0.10 do 10.73. Kline (2005) navodi kako se distribucija može smatrati normalnom ukoliko su apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti manje od tri, a indeksa spljoštenosti manje od deset. Prema rezultatima iz Tablice 1 vidljivo je kako su indeksi asimetričnosti i spljoštenosti rezultata na svim skalama su manji od tih vrijednosti osim varijable činjenja vršnjačkog nasilja čiji indeks spljoštenosti prelazi vrijednost 10. Ipak rezultati koji narušavaju taj indeks spljoštenosti nisu izbacivani zbog prirode varijable i prevalencije činjenja nasilja putem interneta koja je i u drugim istraživanjima pokazana u manjem postotku (Faucher, Jackson i Cassidy, 2014; Dilmac, 2009). Levenovim testom homogenosti varijance provjerena je zadovoljenost preduvjeta o homoscedasticitetu. Pokazalo se kako su varijance varijabli koje se odnose na činjenje nasilja putem interneta, roditeljsku podršku, međudnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka te zadovoljstvo školom u cjelini homogene ($p > .05$). Za varijable koje se odnose na roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja kao i prijateljsko odobravanje problematičnog ponašanja, prijateljsku podršku, vršnjački pritisak, zadovoljstvo prijateljima, obitelji te općenito zadovoljstvo životom Levenov test je značajan ($p < .05$) iz čega se može zaključiti da preduvjet o homogenosti varijance nije zadovoljen. Međutim, prema Fieldu (2013) kod K-S testa (i drugih testova normaliteta), kada je veličina uzorka velika, a postoje male razlike u varijancama grupa Levenov test se može pokazati značajnim. Pearson i Hartley (1954; prema Field, 2013) navode da ukoliko niti jedan omjer varijance ne prelazi tri, moguće je koristiti parametrijske postupke. Temeljem uvida u vrijednosti

indeksa asimetričnosti i spljoštenosti te u raspršenje standardnih rezidualnih rezultata, može se reći da su zadovoljeni preduvjeti za korištenje parametrijskih postupaka u daljnjoj obradi rezultata. Ispunjeni su preduvjeti o nezavisnosti mjerenja i svi rezultati su izraženi na omjernoj ljestvici.

Deskriptivna analiza i koeficijenti unutarnje konzistencije

U Tablici 1 su prikazani rezultati deskriptivne analize i koeficijenti unutarnje konzistencije Cronbach alpha. Za varijable koje se sastoje samo od jedne čestice (roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja, prijateljsko odobravanje problematičnog ponašanja, vršnjački pritisak, zadovoljstvo prijateljima, obitelji i školom u cjelini, opće zadovoljstvo životom) nije bilo moguće izračunati Cronbach alphu, dok su koeficijenti ostalih mjerenih varijabli iznad preporučene vrijednosti od .70 i mogu se smatrati zadovoljavajućima (Field, 2013).

Tablica 1. Provjera normaliteta distribucija rezultata korištenih varijabli, deskriptivni podaci i koeficijenti unutarnje konzistencije mjerenih varijabli

Varijabla	M	SD	Min	Max	α	K-S	IA	IS
Percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja	3.67	0.517	1.00	4.00	-	.42**	-1.41	2.38
Percepcija prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja	3.42	0.547	1.00	4.00	-	.31**	-.41	-.42
Percipirana roditeljska podrška	3.21	0.641	1.14	4.00	0.89	.12**	-.72	-.10
Percipirani vršnjački pritisak	1.32	0.565	1.00	4.00	-	.44**	1.78	3.05
Percipirana prijateljska podrška	2.46	0.615	1.00	3.00	0.82	.28**	-.88	-.28
Međuodnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka	1.90	0.517	1.00	3.00	0.73	.13**	.23	-.28
Zadovoljstvo prijateljima	8.10	2.127	0.00	10.00	-	.20**	-1.56	2.57
Zadovoljstvo obitelji	8.16	2.320	0.00	10.00	-	.23**	-1.51	1.92
Zadovoljstvo školom u cjelini	6.34	2.517	0.00	10.00	-	.23**	-1.51	1.92
Opće zadovoljstvo životom	7.62	2.200	0.00	10.00	-	.18**	-1.21	1.46
Činjenje nasilja putem interneta	1.42	0.442	1.00	4.57	0.92	.18**	2.69	10.73

Napomena. *M* = aritmetička sredina, *SD* = standardna devijacija, *Min* = minimalna postignuta vrijednost skale, *Max* = maksimalna postignuta vrijednost skale, α = koeficijent unutarnje konzistencije Cronbach alpha, K-S - rezultat Kolmogorov – Smirnovljevog testa, ** $p < .01$, * $p < .05$, IA – indeks asimetričnosti, IS- indeks spljoštenosti

Aritmetičke sredine prikazane u Tablici 1 ukazuju na to kako su sudionici na subskali roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja većinom iskazuju kako percipiraju da njihovi roditelji ne odobravaju problematična ponašanja (odgovori iznad srednje vrijednosti teorijskog raspona) isto tako percipiraju kako njihovi prijatelji ne odobravaju problematična ponašanja. Na subskali roditeljske i prijateljske podrške pokazano je kako sudionici percipiraju nešto višom roditeljsku podršku nego podršku prijatelja koju percipiraju manjom, dok na subskali međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka rezultati pokazuju kako utjecaj na odluke mogu imati i roditelji i prijatelji podjednako, nešto malo više roditelji. Na subskali percipiranog vršnjačkog pritiska sudionici iskazuju nisku razinu vršnjačkog pritiska za činjenje nasilja putem interneta. Zadovoljstvo prijateljima, obitelji i životom pokazano je visokim, dok je zadovoljstvo školom u cjelini malo niže od ostalih područja. Rezultati na skali činjenja nasilja putem interneta ukazuju na to da sudionici u prosjeku rijetko čine nasilna ponašanja putem interneta.

Razlike u činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta s obzirom na spol

Kako bi se ispitala razlike u činjenju nasilja putem interneta s obzirom na spol, izračunat je t-test. Rezultat t-testa ($t(582)=4.127, p<.01$) ukazuju na to da djevojke ($M=1.33, SD=0.305$) izvještavaju o činjenju značajno manjeg broja nasilnih ponašanja putem interneta nego mladići ($M=1.50, SD=0.536$).

Povezanost činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta sa subjektivnom dobrobiti

Kako bi se ispitala povezanost činjenja vršnjačkog nasilja sa subjektivnom dobrobiti i percipiranim vršnjačkim pritiskom, izračunati su koeficijenti korelacije koji su prikazani u Tablici 2. Subjektivna dobrobit, točnije njena kognitivna komponenta, mjerena je zadovoljstvom u tri područja života i općim zadovoljstvom životom.

Tablica 2. Korelacije između činjenja nasilja putem interneta i zadovoljstva životom te percipiranog vršnjačkog pritiska ($N=584$)

	1	2	3	4	5
1. Zadovoljstvo prijateljima	-	.57**	.33**	.54**	-.10*
2. Zadovoljstvo obitelji		-	.37**	.61**	-.07
3. Zadovoljstvo školom u cjelini			-	.49**	-.14**
4. Opće zadovoljstvo životom				-	-.11**
5. Činjenje nasilja putem interneta					-

Napomena: $p<.01$ **; $p<.05$ *

Iz Tablice 2 je vidljivo kako postoji statistički značajna niska negativna povezanost između činjenja nasilja putem interneta i zadovoljstva prijateljima ($r=-0.10, p< .05$), zadovoljstva školom u cjelini ($r=-0.14, p< .01$) i općeg zadovoljstva životom ($r=-0.11, p< .01$), dok zadovoljstvo obitelji nije statistički značajno povezano sa činjenjem nasilja putem interneta. Time je djelomično potvrđena pretpostavka kako oni adolescenti koji su zadovoljniji prijateljima, školom u cjelini i općenito životom iskazuju manje nasilnih ponašanja na internetu.

Doprinos percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja, prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, percepcije podrške roditelja, vršnjačkog pritiska, podrške prijatelja te međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka u objašnjenju činjenja nasilnih ponašanja putem interneta

Kako bi se ispitao doprinos percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja, prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, percepcije podrške roditelja, vršnjačkog pritiska, podrške prijatelja te međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka u objašnjenju činjenja nasilnih ponašanja putem interneta provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Redosljed uvođenja prediktora određen je na temelju teorijskog modela prikazanog ranije u radu, tako da su najprije uvedeni prediktori proksimalne, a zatim distalne strukture. Najprije su provjereni preduvjeti za korištenje hijerarhijske regresijske analize. Vrijednosti Durbin-Watson testa kreću se oko vrijednosti 2, što ukazuje na to da reziduali nisu međusobno povezani. Za trenutni model vrijednosti linearnosti odnosa (*VIF*) su znatno ispod 10, a recipročne vrijednosti (*Tolerance*) iznad 0.2. Stoga se može zaključiti da u podacima ne postoji multikolinearnost. Prije provedbe hijerarhijske regresijske analize, provjerene su i interkorelacije mjerenih varijabli koje su prikazane u Tablici 3.

Ono što je u tablici vidljivo je podatak da dob, percipirana podrška prijatelja te prijateljsko odobravanje problematičnog ponašanja nisu značajno povezani s kriterijem činjenja nasilja putem interneta. Ipak, te su varijable uključene u hijerarhijsku regresijsku analizu zbog teorijskog modela kojega se testiralo u njegovom originalu. Uvidom u raspršenje rezidualnih rezultata vidljivo je kako je zadovoljen uvjet homoscedasticiteta rezidualnih rezultata. Standardizirani rezidualni rezultati normalno su distribuirani. Svim dosad navedenim podacima potvrđuje se kako je opravdano provesti hijerarhijsku regresijsku analizu.

Tablica 3. Interkorelacije prediktorskih varijabli i kriterija ($N=584$)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Spol	-	-.12**	-.15**	-.04	-.01	.01	.18**	-.01	-.20**
2. Dob		-	.03	-.01	-.03	-.02	-.07*	.01	-.02
3. Percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja			-	.04	-.21**	.09*	-.14**	.05	.19**
4. Percepcija prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja				-	-.03	-.04	-.02	.03	.00
5. Percipirana roditeljska podrška					-	-.09*	.34**	-.41**	-.19**
6. Percipirani vršnjački pritisak						-	-.12**	.03	.27**
7. Percipirana prijateljska podrška							-	.10**	-.06
8. Međuodnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka								-	.15**
9. Činjenje nasilja putem interneta									-

Napomena: ** $p < .01$; * $p < .05$; spol 0=muško, 1=žensko

Nakon provjere preduvjeta za provođenje, kako bi se utvrdili prediktori činjenja nasilja putem interneta provedena je hijerarhijska regresijska analiza. U prvom koraku uključeni su spol i dob kao prediktorske varijable, u drugom koraku simultano su uključene varijable roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja i prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, dok su u trećem koraku uključene varijable roditeljske podrške, vršnjačkog pritiska, podrške prijatelja i varijabla međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja. Rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 4.

U prvom koraku hijerarhijske regresijske analize se značajnim negativnim prediktorom pokazala varijabla spol koja objašnjava 4.1% varijance kriterija. Muški sudionici su izjavili o češće činjenju nasilja putem interneta.

Rezultati drugog bloka pokazuju percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja statistički značajno doprinosi činjenju nasilja putem interneta s dodatnih 2.7% objašnjene varijance. Percepcija roditeljskog odobravanja kao značajan prediktor ($\beta=.165$, $p < .01$) činjenja nasilja ukazuje na to da oni adolescenti koji doživljavaju da njihovi roditelji odobravaju problematična ponašanja čine više nasilnih ponašanja na internetu.

Tablica 4. Hijerarhijska regresijska analiza za kriterij činjenja nasilja putem interneta ($N = 584$)

Prediktori	1. korak	2. korak	3. korak
Spol	-.202**	-.179**	-.202**
Dob	-.048	-.051	-.048
Percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja		.165**	.114**
Percepcija prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja		.011	-.005
Percipirana roditeljska podrška			-.144**
Percipirani vršnjački pritisak			.255**
Percipirana prijateljska podrška			.064
Međuodnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka			.069
ΔR^2	.041	.027	.098
R^2	.041	.068	.166
F	12.385**	10.495**	14.301**

Napomena: $p < .01$ **; $p < .05$; spol 0=muško, 1=žensko

U trećem bloku nakon uključenja percipirane roditeljske podrške, percipiranog vršnjačkog pritiska, podrške prijatelja i međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka pokazano je kako je varijablom percipirane roditeljske podrške i percipiranog vršnjačkog pritiska objašnjeno dodatnih 9.8% varijance. Percipirani vršnjački pritisak pokazao se pozitivnim prediktorom činjenja nasilja ($\beta = .255$, $p < .01$) što znači da adolescenti koji percipiraju više vršnjačkog pritiska čine i više nasilnih ponašanja putem interneta. Percipirana roditeljska podrška je negativni prediktor činjenja nasilja ($\beta = -.144$, $p < .01$), odnosno oni adolescenti koji percipiraju više roditeljske podrške čine manje nasilja putem interneta. Percepcija roditeljskog odobravanja i spol također ostaju značajni prediktori.

Rezultati pokazuju da je modelom ukupno objašnjeno 16.6% varijance kriterija te da su značajni prediktori činjenja nasilja putem interneta spol, percipirano roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja, percipirana roditeljska podrška te vršnjački pritisak. Pri tome, vršnjački pritisak je najjači prediktor činjenja nasilja putem interneta, zatim spol i percipirana roditeljska podrška, dok je najslabiji prediktor percipiranog roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja. Tako se pretpostavlja kako adolescenti muškog spola koji percipiraju

više vršnjačkog pritiska i manjak roditeljske podrške te više odobravanja problematičnog ponašanja čine više nasilnih ponašanja putem interneta.

Rasprava

Cilj ovog rada bio je ispitati kako percepcija nekih varijabli okolinskog sustava prema Teoriji problematičnog ponašanja doprinosi činjenju nasilja putem interneta, kao i razliku u činjenju nasilja putem interneta s obzirom na spol te povezanost sa subjektivnom dobrobiti. U obzir su uzete sljedeće varijable okolinskog sustava: percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja, percepcija prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, percepcija podrške roditelja, percipirani vršnjački pritisak, percepcija podrške prijatelja te međuodnos roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka.

Analizom spolnih razlika u činjenju nasilja putem interneta nastojalo se odgovoriti na prvi problem ovog istraživanja. Dobiveni podaci ukazuju na statistički značajnu razliku s obzirom na spol, pri čemu sukladno očekivanom djevojke izjavljuju o manje činjenja nasilnih ponašanja od mladića. Dobiveni rezultati koji ukazuju na to kako su mladići skloniji činjenju nasilja putem interneta podržani su brojnim istraživanjima (Akbulut, Sahin i Ersti, 2010; Erdur-Baker, 2010). Početna točka istraživanja spolnih razlika u činjenju nasilja putem interneta su spolne razlike u činjenju tradicionalnih oblika nasilja. Općenito govoreći, istraživanja pokazuju kako su mladići skloniji izravnim oblicima fizičke ili verbalne agresije i to u većoj mjeri nego djevojke. Ovakvi rezultati podržavaju ideju da je direktna agresija češća kod muškog spola, dok je neizravna agresija češća kod ženskog spola. Objašnjenja ovakve podjele muških ili ženskih oblika agresije, uključuju biološke razloge (npr. fizički), socijalne razloge (npr. društvenu strukturu skupina djevojaka) te čimbenike socijalizacije, primjerice odrasli su manje tolerantni prema djevojčicama uključenima u fizičku agresiju, što bi značilo da je vjerojatnije da će usvojiti suptilnije i manje vidljive oblike nasilnog ponašanja (Kistner i sur., 2010). Ipak, suprotno tome što tradicionalni oblici nasilja imaju gotovo jasnu podjelu po spolu, preliminarna istraživanja spolnih razlika u činjenju nasilja putem interneta pružaju kontradiktorne informacije. Ono što se može utvrditi pregledom literature spolnih razlika u činjenju nasilja putem interneta jest kako još uvijek ne postoji jasna spolna razlika kada su u pitanju nasilna ponašanja putem interneta. Međutim, neki zaključci su jasni. Nepostojanje spolnih razlika može ukazivati na to da je više djevojaka koje su žrtve nasilja putem interneta nego tradicionalnog nasilja (Kowalski, Morgan i Limber, 2012). Nadalje, istraživanja su pokazala da više muškaraca trpi oblik nasilja putem interneta u kojem su korištene ponižavajuće fotografije ili fotografije koje sadrže fizičku agresiju. Muškarci imaju tendenciju slanja više seksualnih ili pornografskih slika, što je oblik uznemiravanja putem interneta kojima su žene izloženije (Cassidy,

Brown i Jackson, 2012), a u pogledu činjenja nasilja putem interneta više istraživanja na prigodnim i reprezentativnim uzorcima u Hrvatskoj ukazuju da mladići čine više nasilja putem interneta (npr. Šincek, 2014, Šincek i sur. (2017).

Ovim istraživanjem provjereno je postoji li povezanost subjektivne dobrobiti adolescenata, mjerene zadovoljstvom životom i nekim njegovim domenama, te činjenja nasilja putem interneta. Iako se većina istraživanja koja su se bavila pitanjem zadovoljstva životom u ovom kontekstu uglavnom bavila zadovoljstvom života žrtava zlostavljanja putem interneta, postoje i neki podaci o zadovoljstvu životom kod onih koji čine nasilna ponašanja. Tako su Flaspohler, Elfstrom, Vanderzee, Sink i Birchmeier (2009) utvrdili da učenici koji zlostavljaju ili su zlostavljani pokazuju smanjeno opće zadovoljstvo životom i izjavljuju o manjoj podršci od strane vršnjaka i nastavnika u usporedbi s djecom koja nisu ni žrtve ni počinitelji tradicionalnog nasilja. Osim toga, rezultati tog istraživanja su pokazali da su učenici koji su bili i nasilnici i žrtve imali najniže razine zadovoljstva životom, što ukazuje na potencijalni dodatni učinak koji donosi takva uloga (Flaspohler i sur., 2009). Istraživanja koja su se bavila ispitivanjem zadovoljstva životom i činjenja tradicionalnih nasilnih ponašanja oslanjala su se na iskaze sudionika o globalnom ili ukupnom zadovoljstvu životom. Nedavna otkrića ukazuju na to da se može i treba koristiti više mjera kako bi se u potpunosti ocijenilo zadovoljstvo životom. Primjerice, u ispitivanju zadovoljstva životom adolescenata, Antaramian, Huebner i Valois (2008) su otkrili da razlike u obiteljskoj strukturi (cjelovita obitelj naspram necjelovite obitelji) nisu povezane s iskazima adolescenata o njihovom općem zadovoljstvu životom, ali su u povezane s iskazima adolescenata o njihovom zadovoljstvu obiteljskim životom, što upućuje na to da izjave o generalnom zadovoljstvu životom mogu prikriti razlike između različitih specifičnih domena zadovoljstva. Tako se u ovom istraživanju osim općeg zadovoljstva, provjeravala povezanost činjenja nasilja putem interneta sa zadovoljstvom u drugim specifičnim domenama života, točnije zadovoljstvo obitelji, prijateljima i školom u cjelini. Dobiveni podaci ukazuju na značajnu nisku negativnu povezanost općeg zadovoljstva životom i činjenja nasilja putem interneta, dok je od specifičnih domena niska značajna povezanost pronađena s područjima prijatelja i škole u cjelini, dok zadovoljstvo obitelji nije značajno povezano s činjenjem nasilja putem interneta. Ovi rezultati su u skladu s istraživanjima tradicionalnog vršnjačkog nasilja i zadovoljstva životom, što ukazuje na to da učenici koji prijavljuju da su nasilnici i žrtve imaju nižu razinu zadovoljstva životom u usporedbi sa svojim vršnjacima (Flaspohler i sur., 2009). Osim toga, ovi podaci potporu pronalaze i u rezultatima istraživanju Moorea i suradnika (2012) o umjerenom negativnoj povezanosti između činjenja nasilja putem interneta i globalnog zadovoljstva životom te svih domena zadovoljstva životom. Autori takve nalaze objašnjavaju time što mladi koji izjavljuju o višoj razini zadovoljstva životom također

izvještavaju o boljim međuljudskim, intrapersonalnim i akademskim ishodima. Oni koji izjavljuju o većim razinama zadovoljstva životom također pokazuju višu razinu osobne kontrole, samopoštovanja, ekstraverzije, nade, samouspjeha i međuljudskih vještina. Također imaju bolje školske ocjene i pozitivnija školska iskustva što može pridonositi zadovoljstvu školom te bolje odnose s vršnjacima (Gilman i Huebner 2006).

Nadalje, cilj ovog istraživanja bio je ispitati doprinos percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja, prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja, percipirane roditeljske podrške, vršnjačkog pritiska i podrške prijatelja te međuodnosa roditeljskog i vršnjačkog utjecaja pri donošenju odluka za kriterij činjenja nasilnih ponašanja putem interneta. Pretpostavljalo se kako će percepcija podrške roditelja, roditeljsko odobravanje problematičnih ponašanja i veći utjecaj roditelja pri donošenju odluka u životu biti izraženiji prediktori činjenja nasilja putem interneta od percipirane podrške prijatelja i prijateljskog odobravanja problematičnog ponašanja.. Iako nije u potpunosti u skladu s tim, istraživanje je pokazalo da vršnjački pritisak, spol, roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja i roditeljska podrška doprinose objašnjenju činjenja vršnjačkog nasilja.

Sukladno prethodnim istraživanjima koja su se bavila tradicionalnim rizičnim ponašanjima (Šincek i Ajduković, 2012; Zloković i Vrcelj, 2010) i vršnjačkim pritiskom pokazano je da oni adolescenti koji doživljavaju da mladi njihove dobi zahtijevaju ili očekuju od njih da čine nasilje uistinu tog nasilja i čine više., što je u skladu s nalazima ovog istraživanja. U kontekstu istraživanja vršnjačkog pritiska javlja se mnogo različitih definicija tog pojma, stoga valja biti oprezan pri zaključivanju. Naime, autori Festl, Scharkow i Quandt (2013) vršnjački pritisak definiraju kao direktan i indirektan. Direktan podrazumijeva verbalnu podršku nasilniku za nasilno ponašanje, dok indirektan utjecaj podrazumijeva ulogu promatrača vršnjačkog nasilja. Tako svojim istraživanjem, proučavajući ponašanja u kontekstu razrednog odjela zaključuju kako je razredni i školski kontekst vrlo bitan za problematiku činjenja i doživljavanja vršnjačkog nasilja. Za oba procesa, počinjenje i viktimizaciju, broj nasilnika u razredu igra važnu ulogu u predviđanju ponašanja pojedinca. Čini se da agresivna klima unutar razreda ne samo da motivira adolescenta na činjenje nasilnih ponašanja putem interneta, nego i povećava rizik od viktimizacije. Također, istraživanja tradicionalnog vršnjačkog nasilja Lewisa i Lewisa (1984) pokazuju da vršnjački pritisak ima vrlo veliku ulogu u nasilnim ponašanjima. Osim pritiska od strane vršnjaka za konzumacijom alkohola, pušenjem cigareta ili uzimanje nekih supstanci, pritisak može biti i takav da se od adolescenta očekuje ili zahtjeva da se ponaša nasilno ili da se priključi grupi koja se nasilno ponaša prema slabijem pojedincu ili skupini. Kada dolazimo do pitanja vršnjačkog pritiska definirano kao doživljaj da mladi njihove dobi zahtijevaju ili očekuju od njih da čine nasilje, vrlo

je malo istraživanja po pitanju nasilja putem interneta. No, ono s čime bi se moglo povezati, budući da nasilje putem interneta također predstavlja rizično ponašanje jesu rezultati istraživanja Blacka, Schmiegea i Bulla (2013) koji sugeriraju postojanje stalne percepcije među mladima da se njihovi vršnjaci češće uključuju u seksualna rizična ponašanja, nego što oni to zapravo čine. Pojedinci u tom istraživanju prekomjerno su izvještavali o rizičnom seksualnom ponašanju svojih vršnjaka i podcjenjivali zaštitna ponašanja vršnjaka. To upućuje na zaključak da su mladi općenito pretpostavljali da njihovi vršnjaci su bili uključeni u nesigurna seksualna ponašanja. Autorice (Black i sur., 2013) navode kako je to u skladu s literaturom o percepciji adolescenata o drugim rizičnim ponašanjima, gdje mladi percipiraju svoje vršnjake kao rizičnije nego što jesu. Upravo takva iskrivljena percepcija adolescenata da drugi od njih očekuju ili zahtijevaju činjenje nasilnih ponašanja putem interneta, može biti jedan od razloga zašto ga i čine, ili rezultat potrebe da opravdaju svoje ponašanje. Osim toga, istraživanja su pokazala da slično kao kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja, individualni stavovi vršnjaka često predstavljaju važne odrednice nasilja putem interneta (Elledge i sur., 2013).

Osim vršnjačkog pritiska važnim se pokazao i spol. Naime ovim istraživanjem saznaje se kako postoje spolne razlike u činjenju nasilja, ali i da je spol prediktor činjenja nasilja putem interneta i to na način da mladići izjavljuju o više nasilnih ponašanja usprkos nekim konfliktnim nalazima istraživanja u literaturi. Prethodna istraživanja (Lucas i Sherry, 2004) su pokazala da postoji spolna razlika u ljudskim navikama i upotrebi interneta. Primjerice, mladići imaju tendenciju igranja više internetskih igara koje uključuju borbe i nasilje, dok su djevojke aktivnije na društvenim mrežama (Findahl, 2010; prema Sun, Fan i Du, 2016). Mladići koji su u većoj mjeri izloženi agresivnim okolnostima vjerojatnije će usvojiti sliku o sebi koja može biti povezana s agresijom (Uhlmann i Swanson, 2004). Takvi utjecaji mogu dovesti do činjenja nasilja putem interneta od strane mladića kada je ono uključeno u druge internetske aktivnosti (npr. igranje videoigara). Međutim, također je moguće da su samoiskazi o činjenju nasilja pristrani ovisno o tome smatra li pojedinac da je takvo ponašanje prikladno za njegovu spolnu pripadnost. Stoga su djevojke možda oklijevale priznati počinjenje određenih nasilnih ponašanja unatoč tome što su se u takvo ponašanje upuštale (Ronis i Slaunwhite, 2017). Ovi rezultati također se mogu objasniti moralnim i psihosocijalnim razvojem mladića i djevojaka. Istraživanja pokazuju da se mladići i djevojke razlikuju u donošenju moralnih odluka (Gilligan, 1982). Djevojke razvijaju moral u skladu sa „etikom brige“ koja naglašava odnose kroz brigu i odgovornost za druge. Moralno djelovati, dakle, znači izbjegavati nasilje i pomagati drugima. Mladići, s druge strane razvijaju moral prema "etici pravde" koja se usredotočuje na prava i pravila i pošteno postupanje s drugima, tako da moralno djelovanje znači izbjegavanje nejednakosti (Connell, Schell-Busey, Pearce i

Negro, 2013). Pretpostavljeno je da agresivno ponašanje ima različito značenje za mladiće i djevojke u vezi s njihovim psihosocijalnim razvojem u istospolnoj skupini vršnjaka (Scheithauer, Hayer, Petermann i Jugert, 2006).

Nadalje, u skladu s pretpostavljenim, roditeljska podrška se pokazala značajnim prediktorom i to na način da adolescenti koji percipiraju roditeljsku podršku većom čine manje nasilja putem interneta. To potvrđuju i brojna istraživanja, primjerice rezultati istraživanja provedenog na uzorku od 7508 učenika su pokazali da je veća roditeljska podrška povezana s manje nasilničkoga ponašanja putem interneta, ali i tradicionalnog vršnjačkog nasilja (Wang, Iannotti i Nansel, 2009). Rezultati istraživanja koje su Guarini, Passini, Melotti i Brighi (2012) proveli u Italiji među 2326 adolescenata pokazalo je da hladni i nezainteresirani roditelji koji ne iskazuju ljubav i podršku imaju djecu koja su više uključena u činjenje nasilnih ponašanja putem interneta. Ovakvi rezultati mogu u jednu ruku biti iznenađujući zbog opće slike adolescenta koji upada u stalne svađe sa svojim roditeljima te vrlo veliku pažnju pridaje odnosima s vršnjacima. Naime, ono što mladim ljudima u toj dobi treba jesu stalna podrška i usmjeravanje od strane roditelja. Usprkos velikom utjecaju vršnjaka na odluke i izbore koje adolescent donosi svakog dana, roditelji i obitelj imaju snažniji utjecaj na neka temeljna uvjerenja i važne izbore u životu adolescenta. Dakle prividno udaljavanje adolescenta od obitelji, kada on na drugačiji način počinje gledati na obiteljska pravila i odnose, upravo je takvo – samo prividno i utjecaj roditelja i obitelji ne nestaje nego je i dalje vrlo važan čimbenik razvoja u životu mlade osobe (Buljan-Flander, 2013).

Osim roditeljske podrške značajan pozitivan prediktor je i roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja. Ono se odnosi na percepciju adolescenta o tome odobrava li njegov roditelj određeno problematično ponašanje u ovom slučaju činjenje nasilja putem interneta. Tako su primjerice Rohan i Zanna (1996) svojim su istraživanjem ispitivali prijenos vrijednosti i stavova te ponašanja sa roditelja na djecu. Ono što su nalazi pokazali je značajna pozitivna povezanost između vrijednosti roditelja i njihove odrasle djece, vrlo ključan nalaz je i točna percepcija roditeljskih stavova, koja je ključna je za usvajanje vrijednosti od strane roditelja i između ostalog odabira određenog ponašanja. Preciznom procjenom vrijednosti roditelja od strane studenata (njihove djece) pokazano je kako se pozitivan transfer vrijednosti s roditelja na dijete povećava odrastanjem, osim toga iskazuje se točnija percepcija i razumijevanje vrijednosti roditelja od strane adolescenata. Jedno od istraživanja (Barni, Ranieri, Scabini i Rosnati, 2011) je pokazalo kako su djevojke imale nešto višu usvojenost roditeljskih vrijednosti od mladića, odnosno djevojke su pokazale prihvaćenost socijalizacijskih vrijednosti više od mladića. Dakle djevojke su prihvaćale više socijalizacijskih vrijednosti svojih majki nego mladići, dok nije bilo spolnih razlika u

prihvaćanju očinskih vrijednosti. Stavovi koje su zauzeli roditelji tijekom odrastanja svoje djece igraju važnu ulogu u oblikovanju ranog života djece i razvoju njihovog pojma o sebi (Kolburan, Comert, Narter i Isozen, 2012). Djeca oblikuju pojam o sebi prema interesima i ponašanju roditelja te temeljem toga donose odluke. Ukoliko je adolescent kroz svoj razvoj od djetinjstva usvojio neke osobne vrijednosti i stavove, kada se u pitanje dovede problematično ponašanje, možemo smatrati da ukoliko ga roditelj ne odobrava najvjerojatnije ga neće odobravati niti dijete, a sukladno tome manje će se u takva ponašanja i upuštati (Kolburan i sur., 2012). Tako je pokazano da su adolescenti čije su obitelji nasilje doživljavale kao normalno ponašanje i koji su bili svjedoci ili žrtve nasilja u obitelji pokazuju više nasilničkog ponašanja (Ayhan i Özkan, 2016). Opće je poznato kako se procesima socijalizacije te odgoja i obrazovanja usvajaju različite vrijednosti koje pojedinac može usvojiti. Najačešće ako pojedinac osjeća pripadnost društvenoj zajednici, vrijednosti koje ondje prevladavaju često usvaja kao osobne (Maio i Olson, 1998). Razvojni psiholozi posebnu su pozornost posvetili internalizaciji vrijednosti u smislu prosocijalnog ponašanja i moralnih standarda (Grusec i Goodnow, 1994) upravo u svrhu prevencije rizičnih ponašanja.

Najveći postotak objašnjene varijance pripisuje se varijabli vršnjačkog pritiska i spola koji predstavljaju najbolje prediktore činjenja nasilja putem interneta, sljedeći prediktor nakon njih je percipirana roditeljska podrška, dok percepcija roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja predstavlja najslabiji prediktor činjenja nasilja putem interneta.

Doprinos, ograničenja i implikacije rada te smjernice za buduća istraživanja

Doprinos ovog istraživanja prije svega predstavljaju rezultati o spolnim razlikama u činjenju nasilnih ponašanja koji su dopuna raznolikoj literaturi na tu temu. Naime, u ovom istraživanju pokazano je kako mladići čine više nasilnih ponašanja putem interneta zbog čega se buduće preventivne aktivnosti mogu više posvetiti mladićima. Osim toga doprinos ovoga istraživanja odnosi se i na dobivene spoznaje o važnosti roditelja kao izvora podrške i izvora osobnih vrijednosti i stavova. Iako ponekad roditelji smatraju kako ne mogu utjecati na svoje dijete u dobi kada on stječe velik broj prijatelja i vršnjaka u ovom istraživanju se pokazalo da i oni mogu imati velikog utjecaja na donošenje odluka mladih.

Jedno od ograničenja ovog istraživanja je korištenje upitnika Adolescentskog zdravlja i razvoja koji je inače upotrebljavan za ispitivanje tradicionalnih rizičnih ponašanja. Njegovom prilagodbom za ponašanje činjenja nasilja putem interneta, neke od čestica koje se odnose na bihevioralni aspekt nisu bile primjenjive. Tako primjerice u originalnoj verziji postoje pitanja

vezana za pušenje poput „*U proteklih 12 mjeseci jesu li postojala razdoblja kada si pušio/la redovito (npr. jednom ili dvaput tjedno)?*“ te primjerice pitanje „*Tijekom protekle godine, jesi li probao/la prestati pušiti?*“ koja nisu mogla biti prilagođena za ponašanje činjenja nasilja putem interneta, stoga je ispitana samo čestina ponašanja pomoću Upitnika o nasilju putem interneta.

Također, subskale vršnjačkog pritiska i percepcije roditeljskog odobravanja problematičnog ponašanja sastojale su se od samo jedne čestice te nisu mogla biti utvrđena njihova psihometrijska svojstva. Nadalje, moguće je da se upitnikom korištenim u ovom istraživanju nisu obuhvatila sva ponašanja koja predstavljaju nasilje putem interneta budući da je ono široko definirano, tako su se primjerice još mogla obuhvatiti ponašanja rasnih ili etničkih uvreda, fizičke prijetnje drugima ili uhođenje odnosno praćenje nečijeg djelovanja s nelegitimnom namjerom.

Budući da rezultati sugeriraju doprinos roditeljske podrške za činjenje nasilnih ponašanja putem interneta, preporuča se raditi na intervencijama kojima je cilj ostvariti manje nasilnih ponašanja uključujući i povećanje roditeljske podrške. Takve intervencije za roditelje trebale bi uključivati teme podizanja svijesti o tome što mladi čine na internetu, poticanja roditelja na uključenost i pružanje podrške adolescentima. Roditeljska podrška podrazumjeva i slaganje članova u obitelji, zajedničke aktivnosti obitelji, slaganje s roditeljima, ohrabrivanje od strane roditelja, zainteresiranost za mišljenje od strane roditelja, vođenje računa o aktivnostima koje zanimaju adolescenta i razgovor o problemima. Moguće je da roditelji smatraju kako njihov adolescent može sam donositi odluke i kako njihovo mišljenje nije važno, no upravo suprotno tome treba im ukazati na rezultate ovakvih istraživanja, gdje je stav i mišljenje roditelja i percepcija toga od strane adolescenta važan čimbenik koji može utjecati na to hoće li učiniti nasilno ponašanje putem interneta ili neće. Vrlo je važno da roditelj svoje mišljenje o nekom ponašanju iznese izravno u razgovoru ili neizravno kroz komentiranje raznih problematičnih događanja kako adolescent ne bi imao pogrešnu percepciju roditeljskog (ne)odobravanja nekog ponašanja. Percipirani vršnjački pritisak također se pokazao važnim prediktorom činjenja nasilja, stoga preventivnim programima treba djelovati na otpornost adolescenata i ukazati na važnost samostalnog donošenja odluka. Osim toga rad na samopoštovanju te dopuštanje autonomije u donošenju odluka uz vodstvo i potporu roditelja može pridonjeti većoj otpornosti lošem vršnjačkom pritisku isto kao i rad na socijalnim kompetencijama i komunikacijskim vještinama.

Buduća istraživanja o činjenju vršnjačkog nasilja putem interneta trebala bi detaljnije istražiti koji su to sve roditeljski utjecaji, odnosno koja roditeljska ponašanja mogu predstavljati rizik za činjenje nasilja putem interneta, poput primjerice ponašanja koja mogu biti uzor adolescentu ili pravila koja roditelji (ne)postavljaju kod kuće. Nadalje, kada su u pitanju prijatelji i vršnjaci, osim vršnjačkog pritiska, postoji li nešto što prijatelji mogu učiniti kako bi se činjenje

nasilja umanjilo odnosno istražiti hoće li postojanje pozitivnog vršnjačkog pritiska ka konvencionalnim ili pozitivnim ponašanjima umanjiti utjecaj vršnjačkog pritiska od strane devijantnih vršnjaka. Potrebno je i korisno provjeriti i ostale varijable percipiranog okolinskog sustava te njihovu vezu i doprinos za činjenje nasilnih ponašanja putem interneta. Također, longitudinalno istraživanje nasilja putem interneta koje bi uključivalo i praćenje određenih okolinskih varijabli ne zanemarujući i varijable iz sustava osobnosti dalo bi mnogo više odgovora o dinamici razvoja od djetinjstva do odrasle dobi.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je ispitati kako percepcija nekih varijabli okolinskog sustava doprinosi činjenju nasilja putem interneta te razlike u činjenju vršnjačkog nasilja s obzirom na spol i povezanost činjenja nasilja sa subjektivnom dobrobiti.

U skladu s pretpostavljenim se pokazalo da su mladići skloniji činjenju nasilja putem interneta. Što se tiče ispitivanja povezanosti činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta i subjektivne dobrobiti, rezultati su pokazali kako oni adolescenti koji pokazuju nisko opće zadovoljstvo životom, ali i nezadovoljstvo prijateljima i školom u cjelini čine više nasilnih ponašanja na internetu. Rezultati su pokazali da su vršnjački pritisak, spol i percipirana roditeljska podrška najizraženiji prediktori činjenja nasilja putem interneta, a nešto manje percipirano roditeljsko odobravanje problematičnog ponašanja.

S obzirom na navedena ograničenja u ovome radu, preporučaju se daljnja istraživanja odnosa percipiranog okolinskog sustava adolescenta i činjenja vršnjačkog nasilja putem interneta.

Literatura

- Adalbjarnardottir, S. i Hafsteinsson, L. G. (2001). Adolescents' perceived parenting styles and their substance use: Concurrent and longitudinal analyses. *Journal of Research on Adolescence*, 11(4), 401-423.
- Akbulut, Y., Sahin, Y. L. i Eristi, B. (2010). Cyberbullying victimization among Turkish online social utility members. *Educational Technology & Society*, 13(4), 192–201.
- Antaramian, S., Huebner, E. S. i Valois, R. (2008). Adolescent life satisfaction. *Applied Psychology: An International Review*, 57, 112–126.
- Ayhan, F. i Özkan, B. (2016). Domestic violence impact on adolescents. *Journal of Human Sciences*, 13, 3753-3767.

- Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E. i Rosnati, R. (2011). Value transmission in the family: do adolescents accept the values their parents want to transmit? *Journal of Moral Education*, 40(1), 105-121.
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator distinction in socialpsychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Bašić, J. i Ferić, M. (2004). Djeca i mladi u riziku – rizična ponašanja. U J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac (Ur.), *Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja* (str. 57-71). Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Berger, C. i Caravita, C.S. (2016). Why do Early Adolescents Bully? Exploring the Influence of Prestige Norms on Social and Psychological Motives to Bully. *Journal of Adolescence*, 46, 45-56.
- Black, S. R., Schmiege, S. i Bull, S. (2013). Actual versus perceived peer sexual risk behavior in online youth social networks. *Translational behavioral medicine*, 3(3), 312–319.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bradshaw, J., Keung, A., Rees, G. i Goswami, H. (2011). Children's subjective well-being: International comparative perspectives. *Children and Youth Services Review*, 33(4), 548–556.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bulat, L.R., Sušac, N., Rezo, I. i Kožljan, P. (2018). Subjektivna dobrobit adolescenata u kontekstu različitih sociodemografskih obilježja. U A., Brajša-Žganec, Z., Penezić i M., Tadić Vujčić (Ur.), *Knjiga sažetaka - Kvaliteta života kroz životni vijek: izazovi i preporuke* (str. 212-212). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Buljan-Flander G. (2013). Adolescencija – izazovi odrastanja. Preuzeto 29.7.2019. s <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno/teme/adolescencija-izazovi-odrastanja/>
- Camacho, I., Gaspar de Matos, M., Tomé, G., Simões, C. i Alves Diniz, J. (2014). The influence of family and school in the consumption of alcohol and peer-to peer violence: highlights from the Portuguese HBSC study. *American Journal of Research Communication*, 2, 6, 1-22.
- Cassidy, W., Brown, K. i Jackson, M. (2012). ‘Under the radar’: Educators and cyberbullying in schools. *School Psychology International*, 33(5), 520-532.
- Chamberlain, K. (1988). On the structure of well-being. *Social Indicators Research*, 20, 581-604.
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist*, 59, 676–684.

- Conger, R. D., Rueter, M. A. i Conger, K. J. (1994). The family context of adolescent vulnerability and resilience to alcohol use and abuse. *Sociological Studies of Children*, 6, 55-86.
- Connell, N. M., Schell-Busey, N. M., Pearce, A. N. i Negro, P. (2013). Badgrlz? Exploring Sex Differences in Cyberbullying Behaviors. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 12(3), 209–228.
- Crosnoe, R. i Johnson, M. K. (2011). Research on adolescence in the twenty-first century. *Annual Review of Sociology*, 37, 439-460.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Dehue, F., Bolman, C., Vollink, T. i Pouwelse, M. (2012). Cyber bullying and traditional bullying in relation to adolescents' perception of parenting. *The Journal of Cybertherapy and Rehabilitation*, 5, 525–34.
- Dhalewadikar, Jui C. (2014). Harsh parenting, deviant peers and adolescent risky behavior: understanding the meditational effect of adolescent attitudes and intentions. *Graduate Theses and Dissertations*. Iowa State University, Ames, Iowa.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34-43.
- Diener, E., Heintzelman, S. J., Kushlev, K., Tay, L., Wirtz, D., Lutes, L. D. i Oishi, S. (2016). Findings all psychologists should know from the new science on subjective well-being. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 58(2), 87–104.
- Dilmac, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyberbullying: a preliminary report on college students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9(3), 1307-1325.
- Dishion, T. J., Patterson, G. R., Stoolmiller, M. i Skinner, M. L. (1991). Family, school, and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers. *Developmental Psychology*, 27(1), 172-180.
- Eisenberg, N., Zhou, Q., Spinrad, T. L., Valiente, C., Fabes, R. A. i Liew, J. (2005). Relations Among Positive Parenting, Children's Effortful Control, and Externalizing Problems: A Three-Wave Longitudinal Study. *Child Development*, 76(5), 1055-1071.
- Elledge, L. C., Williford, A., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D. i Salmivalli, C. (2013). Individual and contextual predictors of cyberbullying: The influence of children's provictim attitudes and teachers' ability to intervene. *Journal of Youth & Adolescence*, 42, 698-710.

- Ensminger, M.,E. i Juon, H.,S. (1998). Transition to adulthood among high-risk youth. U R. Jessor (Ur.), *New perspectives on adolescent risk behavior* (str. 365–391). New York: Cambridge University Press.
- Erdur-Baker, Ö. (2010). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 12(1), 109-125.
- Faucher, C., Jackson, M. i Cassidy W. (2014). Cyberbullying among university students: Gendered experiences, impacts and perspectives. *Education Research International*, 2014, 1-10.
- Festl, R., Scharnow, M. i Quandt, T. (2013). Peer Influence, Internet use and Cyberbullying: A Comparison of Different Context Effects among German Adolescents. *Journal of Children and Media*, 7(4), 446-462.
- Field, A. P. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics (4th Edition)*. London: Sage publications.
- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E. i Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools*, 46, 636–649.
- Fousiani, K., Dimitropoulou, P., Michaelides, M.P. i Petegem, S. (2016). Perceived Parenting and Adolescent Cyber-Bullying: Examining the Intervening Role of Autonomy and Relatedness Need Satisfaction, Empathic Concern and Recognition of Humanness. *Journal of Child and Family Studies*, 25, 2120–2129.
- Gardener, M. i Steinberg, L. (2005). Peer influence on risk taking, risk preference, and risky decision making in adolescence and adulthood: an experimental study. *Developmental Psychology*, 41, 625–635.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilman, R. i Huebner, E. S. (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 311–319.
- Grusec, J. E. i Goodnow, J. J. (1994). Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. *Developmental Psychology*, 30(1), 4-19.
- Guarini, A., Passini, S., Melotti G. i Brighi, A. (2012). Risk and protective factors on perpetration of bullying and cyberbullying. *Studia Edukacyjne*, 23, 33–55.
- Higgins, G., Fell, B. i Wilson, A. (2006). Digital Piracy: Assessing the Contributions of an Integrated Self-control Theory and Social Learning Theory. *Criminal Justice Studies: A Critical Journal of Crime, Law, and Society*, 19, 3 – 22.

- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2009). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. CA: Sage Publications.
- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2013). Social Influences on Cyberbullying Behaviors Among Middle and High School Students. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 711- 722.
- Jang, H., Song, J. i Kim, R. (2014). Does the offline bully-victimization influence cyberbullying behavior among youths? Application of General Strain Theory. *Computers in Human Behavior*, 31, 85–93.
- Jessor, R. (1987). Problem-Behavior Theory, Psychosocial Development, and Adolescent Problem Drinking. *British Journal of Addiction*, 82, 331-342.
- Jessor, R. (2016). *The Origins and Development of Problem Behavior Theory*. Springer International Publishing, Switzerland.
- Jessor, R., Turbin, M. S. i Costa, F. M. (1998). Risk and protection in successful outcomes among disadvantaged adolescents. *Applied Developmental Science*, 2(4), 194–208.
- Jessor, R., Turbin, M. S. i Costa, F. M. (2002). Adolescent Health and Development Questionnaire. Institute of Health Behavior. https://ibs.colorado.edu/jessor/questionnaires/questionnaire_ahdq3.pdf Preuzeto: 28.4.2019.
- Katzer, C., Fetchenhauer, D. i Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who are the Victims?: A Comparison of Victimization in Internet Chatrooms and Victimization in School. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 21, 25-36.
- Keith, S. i Martin, M.E. (2005) Cyber-bullying: Creating a Culture of Respect in a Cyber World. *Reclaiming Children and Youth*, 13(4), 224–228
- Kistner, J., Counts-Allan, C., Dunkel, S., Drew, C.H., David-Ferdon, C. i Lopez, C. (2010). Sex differences in relational and overt aggression in the late elementary school years. *Aggressive Behavior*, 36, 282-291.
- Kline, R.B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling (2nd ed.)*. New York: Guilford Press.
- Kolburan, G., Comert, I. T., Narter, M. i Isozen, H. (2012). Parental attitude perception in adolescents by gender. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 1299-1304.
- Korenis, P. i Billick, S.B. (2014). Forensic Implications: Adolescent Sexting and Cyberbullying. *Psychiatric Quarterly*, 85, 97-101.
- Kowalski, R. M., Morgan, C. A. i Limber, S. P. (2012). Traditional bullying as a potential warning sign of cyberbullying. *School Psychology International*, 33(5), 505-519.
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, 27, 157–170.

- Livazović, G. (2017). Role of family, peers and school in externalised adolescent risk behaviour. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53, Supplement, 186-203.
- Lewis, C.E. i Lewis, M.A. (1984). Peer Pressure and Risk-Taking Behaviors in Children. *American Journal of Public Health*, 74(6), 580-584.
- Lucas, K. i Sherry, J. L. (2004). Sex differences in video game play: A communication-based explanation. *Communication Research*, 31(5), 499–523.
- Ljubotina, D. i Galić, J. (2002). Obiteljski odnosi i konzumacija droga na populaciji adolescenata Grada Zagreba, *Ljetopis socijalnog rada*, 9(2), 207-232.
- Maior, G. i Olson, J.M. (1998). Values as truismus: Evidence and implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 104-117.
- Moore, P. M., Huebner, E. S. i Hills, K. J. (2012). Electronic bullying and victimization and life satisfaction in middle school students. *Social Indicators Research*, 107(3), 429-447.
- Muuss, R. E. i Porton, H. D. (1998). Increasing risk behavior among adolescents. U R. E. Muuss i H. D. Porton (Ur.), *Adolescent Behavior and Society* (str. 422-431). New York: McGraw Hill.
- Navarro, R., Ruiz-Oliva, R., Larrañaga, E. i Yubero, S. (2013). The impact of cyberbullying and social bullying on optimism, global and school-related happiness and life satisfaction among 10-12-year-old schoolchildren. *Appl. Res. Qual. Life* 10, 15–36.
- Nekić, M., Uzelac, E. i Jurkin, M. (2016). Uloga samopoštovanja i vršnjačkog pritiska u objašnjenju usamljenosti adolescenata. *Acta Iadertina*, 13(1), 41-63.
- Patchin, J.W. i Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148–169.
- Petz, B. (2012). *Petzova statistika: osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Proctor, C. L., Linley, P. A. i Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction: A review of the literature. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 583–630.
- Raskauskas, J. i Stoltz, A.D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564–575.
- Rees, G., Bradshaw, J., Goswami, H. i Keung, A. (2010) *Understanding Children's Well-being: A national survey of young people's well-being*. London: The Children's Society.
- Rees, G., Goswami, H. i Bradshaw, J. (2010) *Developing an index of children's subjective well-being in England*. The Children's Society, London.
- Reid, P., Mosen, J. i Rivers, I. (2004). Psychology's Contribution to Understanding and Managing Bullying within Schools. *Educational Psychology in Practice*, 20(3), 241-258.

- Rohan, M. P. i Zanna, M. P. (1996). Value transmission in Families. U C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (Ur.), *The psychology of values: The Ontario symposium vol. 8* (str. 253 - 276). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Romera, E.M., Cano, J.J., García, C.M. i Ortega, R. (2016). Cyberbullying: Social Competence, Motivation and Peer Relationships. *Media Education Research Journal*, 46(24), 71-79.
- Ronis, S. i Slaunwhite, A. (2017). Gender and Geographic Predictors of Cyberbullying Victimization, Perpetration, and Coping Modalities Among Youth. *Canadian Journal of School Psychology*, 34(1), 3–21.
- Sasson, H. i Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32–38.
- Scheithauer, H., Hayer, T., Petermann, F. i Jugert, G. (2006). Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: Age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior*, 32, 261–275.
- Shin, D. C. i Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5, 475- 492.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 376–385.
- Smith, P.K., del Barrio, C. i Tokunaga, R.S. (2013) Definitions of bullying and cyberbullying: how useful are the terms? U S.Bauman, D. Cross i J. Walker (Ur.), *Principles of cyberbullying research: definitions, measures, and methodology* (str. 26–40). New York, Hove: Routledge, Taylor & Francis.
- Steffgen, G., König, A., Pfetsch, J. i Melzer, A. (2011). Are Cyberbullies Less Empathic? Adolescents' Cyberbullying Behaviour and Empathic Responsiveness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(11), 643-648.
- Steinberg, L. i Avenevoli, S. (1998). Disengagement from school and problem behavior in adolescence: A developmental-contextual analysis of the influences of family and part-time work. U R. Jessor (Ur.), *New perspectives on adolescent risk behavior* (str. 392-424). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Sun, S., Fan, X. i Du, J. (2016). Cyberbullying perpetration: A meta-analysis of gender differences. *International Journal of Internet Science*, 11, 61-81.
- Šincek, D. (2014). Gender differences in cyber-bullying. *Conference proceedings SGEM - SGEM Conference on Psychology and Psychiatry, Sociology and Healthcare, Education, Volume I*, (str. 195-202). Sofija, Bugarska : STEF92 Technology Ltd

- Šincek, D. i Ajduković, M. (2012). Doprinos percepcije roditeljskog ponašanja, rizičnosti braće/sestara i vršnjaka te internaliziranih problema društveno neprihvatljivom ponašanju mladića. *Psihologijske teme*, 21(1), 1-28.
- Šincek, D., Duvnjak, I. i Milić, M. (2017). Psychological Outcomes of Cyber-Violence on Victims, Perpetrators and Perpetrators/Victims. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53(2), 98-110.
- Šincek, D., Tomašić Humer, J. i Duvnjak, I. (2015). Navike korištenja interneta i njihova uloga u doživljavanju neugodnih iskustava na internetu. U M. Orel, (Ur.), *EDUvision 2015 „Modern Approaches to Teaching Coming Generations“* (str. 443-156). Ljubljana: EDUvision.
- Šincek, D., Tomašić Humer, J. i Duvnjak, I. (2017). Correlates of problematic gaming – is there support for proneness to risky behaviour? *Psychiatria Danubina*, 29(3), 302-312.
- Telzer, E.H., Fuligni, A.J., Lieberman, M.D., Miernicki, M.E. i Galván, A. (2015). The quality of adolescents' peer relationships modulates neural sensitivity to risk taking. *SCAN*, 10, 389-398.
- Thomas, M. (2011). *Parent And Peer Influences: Their Role In Predicting Adolescent Moral Values And Delinquent Behavior*. Disertacija. Colorado State University, Department of Human Development and Family.
- Uhlmann, E. i Swanson, J. (2004). Exposure to violent video games increases automatic aggressiveness. *Journal of Adolescence*, 27(1), 41–52.
- UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) (2017). *School Violence and Bullying: Global Status Report*. Dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002469/246970e.pdf> Preuzeto 29.8.2019.
- Uzelac, S. (1995). *Osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju: (socijalnopedagoški aspekt)*. Zagreb: Sagena.
- Wang, J., Iannotti, R.J. i Nansel, T.R. (2009). School Bullying Among Adolescents in the United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45, 368–375.
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Willard, N. E. (2007). *Cyber-bullying and cyber-threats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Illinois: Research Press.
- Wright, M. F. i Li, Y. (2013). The association between cyber victimization and subsequent cyber aggression: The moderating effect of peer rejection. *Journal of Youth & Adolescence*, 42, 662-674.

- Ybarra, M. L. i Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316.
- Zloković, J. i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1), 197-213.
- Zucker, R. A., Donovan, J. E., Masten, A. S., Mattson, M. E., i Moss, H. B. (2008). Early developmental processes and the continuity of risk for underage drinking and problem drinking. *Pediatrics*, 121(Supplement 4), 252-272.